

't inschrien

zevende jaargang nr 4, oktober 1975 kwartaaluitgave

Enschede-nummer

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard'.

Kopij inzenden aan:

Th. L. M. van Stapela, Deldenerstraat 103, Hengelo redactie-secretaris.
telef. 05400 - 2 06 64

Redactie: J. J. H. Meijer, Olde Meulenweg 2, Hengelo, tel. 05400-1 28 51, eind-redacteur.

Adriaan Buter, Neede.

H. H. Hagens, Almelo.

J. Overbeeke, Haaksbergen.

Administratie:

Mej. G. A. Weussink, Kortenaerstraat 20-II, Enschede, tel. 053 - 31 02 06

Bank: Algemene Bank Nederland N.V. te Enschede, Hoedemakersplein.

Giro: Nr. 1818110 t.n.v. Administratie 't Inschrien, Kortenaerstraat 20-II, Enschede.

Abonnementsprijs f 7,50 per Jaar.

Losse nummers f 5,50 (Enschede-nummer)

Uitgave van de Oudheidkamer 'Twente' te Enschede.

Overname van de inhoud, in welke vorm ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Enschede: 650 jaar stad?

De z.g. Stadsbrief van Enschede van 1325 is door diverse auteurs behandeld (1) en steeds wordt daarbij duidelijk, dat deze brief geen 'stadsbrief' is, d.i. het privilege, waarbij Enschede tot stad wordt verheven.

In feite is de brief van 1325 een heel bijzondere. Zij geeft n.l. aan Enschede, dan al stad zijnde, de hoge jurisdictie!

Weustink (2) geeft van de lage jurisdictie de volgende omschrijving: 'Dit wil zeggen alle rechtsmacht, behalve die, waarbij verminking van een lid en straffen aan het leven konden worden opgelegd'.

Artikel 18 van de Landbrief van Johan van Verneborg, bisschop van Utrecht, opge maakt in 1365, zegt, welke misdrijven tot de hoge jurisdictie behoorden: Verkrachting, doodslag, klaagbare wonden, roof, brand en lijfelijk geweld. Volgens Weustink (3) hadden in Overijssel alleen Deventer (begin 13e eeuw), Kampen (1309) en Zwolle (1404) de hoge rechtspraak.

Bovendien regelt de brief van 1325 de benoeming van **alle** zes schepenen door de Heer, i.e. de bisschop van Utrecht.

Verder heeft de historie van Enschede nog het probleem van de brief van 1332, waarbij Hendrik van Solms zijn 'rente, recht en verval' in de stad Enschede verkoopt aan de bisschop van Utrecht, Johan van Diest (4). Een nieuw element in de Enschedese historie is de kerkstichting door Liudger, zoals deze o.i. overtuigend wordt aangetoond door H. Hagens in zijn artikel: Liudger, Lohn en Enschede, elders in dit nummer.

Als wij dan de zaak op de rij gaan zetten, dan ontmoeten wij onderstaande vier bijzondere punten:

- I. Verlening van de hoge rechtspraak aan Enschede in 1325
- II. Benoeming van alle schepenen van Enschede door de bisschop
- III. De aankoop door de bisschop in 1332 van 'alle recht en verval', welke Hendrik van Solms in Enschede zou bezitten.
- IV. De kerkstichting in Enschede door de Münsterse bisschop Liudger.

Het is o.i. terecht, dat Gosses (5) opmerkt, omtrent de voltooiing van het Oversticht omstreeks 1050, dat Twente daarin mischien nog niet was opgenomen. Opmerkelijk is ook de vermelding bij Weustink, dat Enschede in 1332 aan het Sticht is gekomen (6). Jammer, dat hij niet wat duidelijker aangeeft, wat hier bedoeld wordt.

Wij achten het van belang, voor een juist beeld van de oudste geschiedenis van Enschede, om het geestelijk en het wereldlijk gezag alhier aan een afzonderlijke beschouwing te onderwerpen.

Het geestelijk gezag in Enschede

Voor een juist beeld van de ontwikkelingen ook in Enschede, moeten we terug gaan naar de tijd der kerstening.

Bentham (7) merkt op, dat Twente van nature kerkelijk onder het bisdom Munster behoorde... De omstandigheid, dat de voornaamste zendelingen in Twente uit de Utrechtse zendelingen-school kwamen, heeft er zeker toe bijgedragen, om Twente te brengen onder het kerkelijk gebied van Utrecht. Tot zover Bentham.

De kerkstichtingen zullen hierop van invloed zijn geweest. Wij hebben dan ook sterk de indruk, dat de bisdommen Utrecht en Mun-

Abonnementskosten 1975

De Administratie van 't Inschrien verzoekt al die abonnees, welke **geen** Oudheidkamer lid zijn, de voor 1975 verschuldigde abonnementskosten à f. 7.50 over te maken op haar postrekening 18 18 110.

Bij niet betaling voor 1-12-'75 zullen geen volgende nummers meer toegezonden worden.

ster elkaar, waar het geestelijk gezag betreft, in de parochie Enschede ontmoet hebben. Deze parochie Enschede zou dan o.i. ontstaan zijn door samenvoeging van een deel van de parochie Oldenzaal, t.w. de marken Lonneker, (Groot) Driene en het noordelijk deel van de parochie Oldenzaal, t.w. de marken Lonneker, (Groot) Driene en het noordelijk deel van de Esmarke, en een deel, zijnde de oorspronkelijke parochie Enschede, vallend onder de door Liudger gestichte kerk, omvattend de marken Tweekelo, Usselo en het zuidelijk deel der Esmarke.

Deze stelling over genoemde samenvoeging kan onderbouwd worden door te wijzen op het z.g. Tiendrecht. De tienden zouden zijn ingesteld ter onderhouding van de kerk. Bekijken we nu de tienden in de (samen-gevoegde) parochie Enschede, dan zien we, dat in Driene, Lonneker en het noordelijk deel van de Esmarke de tienden hoofdzakelijk in bezit waren van de proosdij van Oldenzaal, terwijl in het zuidelijk deel van de Esmarke, Usselo en Tweekelo de tienden hoofdzakelijk in het bezit waren van de proosdij van Deventer en de bisschop van Utrecht. Aangaande het geestelijk gezag in Enschede zijn wij van mening, dat de bisschop van Utrecht kerk en zuidelijke tienden verkregen moet hebben bij een vòdr 1100 plaatsgevonden hebbende gebiedsafbakening-tussen de bisdommen Utrecht en Münster. Alleen op deze wijze kan o.i. de bisschop in 1119 de kerk van Enschede schenken aan de proost van St. Pieter (8).

Het wereldlijk gezag in Enschede

Alvorens in te gaan op het ontstaan van het wereldlijk gezag in Enschede, lijkt het goed enige kanttekeningen te plaatsen bij de ontstaansgeschiedenis van het stadje Enschede.

Als wij uit het artikel van H. Hagens, elders in dit nummer de afbeelding betreffende grachtensporen bekijken, dan wordt het een zeer aantrekkelijke zaak, mede ook gezien het artikel van A. D. Verlinde, eveneens in dit nummer, om het ontstaan van Enschede te verklaren uit een oude burcht of borg. De hoge borg moet dan gelegen hebben ongeveer ter hoogte van de huidige Klokkenplas, de voorborg ter plaatse van de oude markt. Op deze voorborg werd de kerk gesticht. Een analoge ontwikkeling zouden wij ons voor kunnen stellen in Goor.

Dat zich uit de bij Verlinde genoemde Schulenburg en Huneborg geen steden ontwikkeld hebben in tegenstelling tot Enschede en Goor, zal zijn oorzaak hebben in de ligging: De beide eerstgenoemden waren gelegen in moerassen, waardoor geen verdere uitbreiding mogelijk was, terwijl Enschede en Goor hooggelegen waren en uitermate geschikt voor verdere uitbouw.

De borg Enschede was bovendien gelegen aan een belangrijke weg, n.l. de weg van Schöppingen naar Markelo. Dit werd reeds aangetoond door L. A. Stroink (9). De Haverstraat zou een overgebleven stuk van die weg zijn.

Het stadje Enschede is dan ontstaan door uitbreiding rondom de oorspronkelijke hoge en lage borg. De vraag die nu rijst is, wie het wereldlijk gezag over de borg en de daaruit ontstane stad Enschede heeft uitgeoefend. Benthem (10), daarin gevolgd door Stroink (11), neemt aan dat Enschede vanouds een soevereine heerlijkheid geweest is, onder bestuur der Van Enschede's. Hier voor is evenwel geen bewijs aan te voeren.

Aantrekkelijk lijkt het te veronderstellen, dat Enschede een stichting vanuit het Munsterland is.

De volgende overwegingen leiden ons tot deze veronderstelling:

De bezittingen in en rond Enschede, waarvan de oorkonden van vòdr 1325 ons vertellen, waren uitsluitend in handen van personen en stichtingen vanuit het Munsterse bisdom (12).

Als wij dan zien, dat op 26 juli 1332 graaf Hendrik van Solms al zijn rente, recht en verval in de stad Enschede verkoopt aan bisschop Johan van Diest, dan ontvouwt zich daarbij de volgende constructie.

Hendrik van Solms was, door zijn huwelijk met Sophia van Ottenstein, getreden in de Lohnse rechten. Immers, het geslacht Van Lohn was in 1316 uitgestorven met Herman, heer van Lohn. De heerlijkheid Lohn verviel aan de beide zoons van Sophia van Lohn, gehuwd met Bernard, heer van Ahaus. Deze zonen, Johan III heer van Ahaus en Otto van Ahaus verkochten Lohn eveneens in 1316 aan Lodewijk II, bisschop van Münster. Otto van Ahaus verkreeg hierbij toestemming tot het stichten van de burcht Ottenstein en nam daarbij de naam Ottenstein aan. Otto overleed in 1325, alleen dochters nalatend, en werd opgevolgd door Hendrik

I, graaf van Solms, echtgenoot van Otto's dochter Sophia van Ottenstein. Wat verkoopt Hendrik van Solms nu in 1332? Wij zijn van mening, dat een beeld hiervan gegeven wordt door een aantal feiten chronologisch achter elkaar te zetten.

— In het Steinfurtse Leenboek (13) treffen we tussen 1316 en 1319 de volgende vermelding aan: Arnoldus dictus Voet famulus domum dictam tho der Wedemhove, it. domum Alhardi Rybboldinch, it. domum Henrici des Wendes, it. domum Gerhardi Lucinck sitas in parochia Enschede; it. casas ad dictas domos spectantes et duas areas sitas in opido Enschede.

Vertaald luidt deze vermelding: Arnoldus genoemd Voet, Knaap, (beleend met) het huis genaamd tho der Wedemhove, idem met het huis van Alhard Rybboldinch, idem met het huis van Henric des Wendes, idem met het huis van Gerhard Lucinck, gelegen in de parochie Enschede; idem met de hutten (of spijkers?) die bij de genoemde huizen behoren en twee open terreinen in de **stad** Enschede.

Hieruit blijkt dus wel, dat Enschede, althans een deel van de latere stad Enschede, reeds bevestigd was, dus een stad was.

— In 1321 (14) draagt Otto van Ahaus, erfgenaam der Lohns en schoonvader van Hendrik van Solms, zijn vrije erf Lippinkhof, waaraan verbonden was het markerichterschap van de Esmarke, op aan de bisschop van Utrecht en ontvangt het in leen terug. De Esmarke, omsluit aan alle zijden de stad Enschede.

— Zoals reeds vaker gesteld, geeft de bisschop van Utrecht in 1325 aan Enschede de hoge jurisdictie en behoudt hij zich voor om alle zes schepenen van Enschede jaarlijks aan te stellen.

— Tenslotte verkoopt in 1332 Hendrik van Solms zijn rente, recht en verval in de stad Enschede aan de bisschop van Utrecht (15). Ondanks de financiële moeilijkheden waarin de bisschop verkeerde, was rente, recht en verval binnen Enschede blijkbaar belangrijk genoeg voor de bisschop om zich nog dieper in de financiële zorgen te storten door deze aankoop.

Andere financiële hindernissen waren in deze tijd geweest de aankopen van de heerlijkheid Diepenheim in 1331 en van Lage in 1346.

We zien hierin duidelijk stappen van de bisschop om in die gebieden waarin hij reeds het kerkelijk gezag bekleedde, ook het wereldlijk gezag te bemachtigen. Ook in Enschede achten wij dit het geval.

Uit de bovenstaande chronologische opsomming zouden wij nu het volgende kunnen afleiden:

Allereerst is er een borg Enschede, die blijkens een vondst van een kogelpot in de gracht van de voorborg of lage borg, dateert van vòòr 1200. Het is het type van een grote borg, in grootte vergelijkbaar met de Huneborg en de Schulenburg. Deze borg heeft zich door uitbreidingen rondom, in de Esmarke, ontwikkeld tot een stadje, dat in elk geval tussen 1316 en 1319 reeds aanwezig was, zoals blijkt uit het eerder genoemde Steinfurtse Leenboek.

In 1321 wordt de bisschop eigenaar van de Lippinkhof, hoofdhof der Esmarke, en beleent daarmee de oude eigenaar, Otto van Ahaus. Hierin kan worden gezien een versterking van de bisschoppelijke invloed in de Esmarke, maar tevens in Enschede. Immers, Enschede was gelegen binnen die Esmarke en in elk geval bij stadsuitbeiding aangewezen op gronden van die Esmarke.

Het antwoord op de vraag, of Lippinkhof oud bezit van Ahaus of van Lohn was, willen we naar verderop in dit artikel verschuiven.

In het overlijdensjaar van Otto van Ahaus geeft de bisschop aan de stad Enschede de hoge jurisdictie, iets wat we volgens Weustink (zie noot 3) als een zeldzaamheid moeten beschouwen, als een recht dat de landsheer slechts zelden vergaf.

O.i. heeft de bisschop hiermede het volgende gedaan. Enschede was reeds een stad, dit geworden in een eerder tijdvak, waarover de schriftelijke bronnen zwijgen. Dit stadsrecht was haar gegeven door de bezitter van de borg Enschede, waarbinnen en waaromheen het stadje Enschede gegroeid was. In 1321 haalt de bisschop met het gebied van Enschede de banden aan door eigenaar te worden van de hoofdhof der Esmarke. In 1325 zet hij zich op de plaats van de oorspronkelijke wereldlijke machthebbers, door aan de stad Enschede de hoge jurisdictie te geven. Misschien bevestigt hij hiermee een bestaande toestand en willen de Enschedese burgers hem alleen als wereldlijk heer erken-

nen na bevestiging van hun oude rechten. Misschien ook heeft hij de Enschedese burgerij gunstig willen stemmen door haar naast de bestaande lage jurisdictie de hoge er bij te geven. We neigen evenwel naar het eerste.

De benoeming van alle zes schepenen in Enschede zal dan de bisschop welgevallig zijn, immers het vergroot alleen maar zijn greep op de (nieuw verworven) stad. Voor de Enschedese burgerij maakt het geen verschil. In de oude toestand, waarin de stad eigendom was van de heer van de borg Enschede, zal deze ook alle zes schepenen hebben aangesteld. In de stad Almelo, eveneens stadsrecht ontvangen hebbende van haar heer, was de toestand, wat schepenverkiezing betreft, identiek.

De vraag is nu echter wel wie de heer van de borg Enschede was en waarom hij zijn rechten zo makkelijk opgaf.

O.i. is de stad en borg Enschede tot 1325 eigendom geweest van Otto van Ahaus, in dat jaar overleden. Deze zou deze eigendom geërfd hebben van de Van Lohns. Het volgende spreekt voor deze theorie. De Lohns waren landsheren, of beschouwden zich als zodanig, over het gebied, globaal gevormd door Stadtlohn, Süddlohn, Hengelo (G), Zelhem, Varsseveld, Winterswijk en Aalten. Enschede zou dan een noordelijke uitbreidingspoging of iets dergelijks kunnen zijn. Het ontstaan van zowel Enschede alsook Winterswijk uit een borg met daarin een door Liudger gestichte kerk maakt deze gedachte aantrekkelijk (zie ook H. Hagens, Liudger, Lohn en Enschede, elders in dit nummer, bij zijn bespreking der Lohns).

De stad Enschede was dan afhankelijk van de Lohns heerlijkheid, welke in 1316 door Van Ahaus aan de bisschop van Münster was verkocht. Deze verkoop behelsde echter het hierboven genoemde gebied in het Münsterse bisdom.

De afhankelijkheid van de stad Enschede was hiermede in de lucht komen te hangen. Immers, zij was niet meer afhankelijk van de heerlijkheid Lohn, doch hier van losgekoppeld. Otto en Johan van Ahaus waren nu in 1316 nog wel eigenaar van de stad Enschede, doch in een voor hen nieuwe en onwennige relatie. Toen Otto, waarschijnlijk opvolger in Enschede, in 1325 overleed, wist de kersverse erfgenaam Hendrik van Solms helemaal niet meer waar hij met En-

schede aan toe was, temeer ook, daar Otto van Ahaus voor zijn markerichterschap van de Esmarke, waarin Enschede gelegen was, in 1321 afhankelijk was geworden van de bisschop van Utrecht.

Dit pleit o.i. voor het plaatsen van Enschede en de Lippinkhof binnen de Lohnse erfenis en niet binnen de Ahaus-erfenis, daar dan de band met Enschede nog duidelijk aanwezig was geweest en minder gemakkelijk in 1325 door de Utrechtse bisschop verbroken had kunnen worden.

Ondertussen genoot Hendrik van Solms nog wel de emolumenten, verbonden aan het oudtijds uitoefenen van het wereldlijk gezag in Enschede; dit zal het dan zijn geweest wat de bisschop in 1332 aankocht als 'alle rente recht en verval' binnen de stad Enschede, aldus zijn wereldlijk gezag volledig afrondend.

Samengevat is in dit artikel getracht het volgende aannemelijk te maken:

a. In zuidelijk Enschede (Twekkelo, Usselo en het zuidelijk deel der Esmarke) was vandoors de bisschop van Münster geestelijk heer en tevens eigenaar der door Liudger gestichte kerk.

b. In een diocesane afbakening, plaatsgevonden hebbend vóór 1100 werd zuidelijk Enschede met de kerk geplaatst onder het geestelijk gezag der bisschoppen van Utrecht. Hierbij werden Driene, Lonneker en het noordelijk deel der Esmarke losgemaakt van de parochie Oldenzaal en gevoegd bij de parochie Enschede.

c. De borg Enschede, alsmede de daarbij ontstane stad Enschede waren oorspronkelijk gesteld onder het wereldlijk gezag van de heren van Lohn.

d. Door vervreemding van de oude toestand kon de bisschop van Utrecht in 1325 door een soort usurpatie het wereldlijk gezag in Enschede overnemen van de erfgenaam der Lohns, Hendrik van Solms.

e. Formeel bevestigt de bisschop zijn overval op het recht tot wereldlijk gezag in Enschede door de aankoop in 1332 van de Lohn-Ahaus-Solmse rechten in de stad Enschede van Hendrik van Solms.

Opgemerkt zij nog, dat opzettelijk in het bovenstaande niet is gesproken over een zelfstandige heerlijkheid Enschede. De oorkonde van 1152, waarin de Lohnse heerlijkheid omschreven wordt (16) vermeldt Enschede niet daarbij. Dit zou kunnen duiden

op, bij aanneming van het in dit artikel be-
toogde, een aparte Lohnse heerlijkheid En-
schede. De oorkonde van 1152 beoogt even-
wel een gezagsafbakening tussen de heren
van Lohn en de bisschoppen van Münster
van het wereldlijk gezag in het gebied,
waarin de bisschoppen van Münster reeds
het geestelijk gezag bekleedden. Opneming
van Enschede in deze oorkonde was der-
halve niet van belang, aangezien Enschede
in het Utrechtse geestelijke machtsgebied
was gelegen. Derhalve achten wij geen ge-
gevens bekend, welke spreken vòòr of tegen
een (Lohnse) heerlijkheid Enschede.

Tenslotte dient nog te worden beantwoord
de vraag, gesteld in de titel: 'Enschede: 650
jaar stad?'. Deze vraag moet o.i. bevestigend
beantwoord worden, mits daaraan wordt toe-
gevoegd 'bisschoppelijke'. Als stad an sich
moet Enschede kunnen bogen op een hogere
ouderdom.

Oele, september 1975

J. J. H. Meijer

Noten:

- 1 De belangrijkste bespreking van deze brief
acht ik die van C. J. Snuif in zijn artikel 'De
Enschedesche Stadsbrief van 1325', in: C. J.
Snuif, Verzamelde bijdragen tot de geschie-
denis van Twente, Amsterdam, 1930.
- 2 Dr. H.J.M. Weustink, De rechtsgeschiedenis
van de stad Oldenzaal en van de mark Berg-
huizen tot 1795, Assen, 1962, pag. 51.
- 3 Idem, pag. 55.
- 4 Zie voor de complete tekst van deze brief
het onder noot 1 vermelde artikel van C.J.
Snuif.
- 5 Prof. dr. I.H. Gosses, Handboek tot de staat-
kundige geschiedenis der Nederlanden, deel I,
De Middeleeuwen, Den Haag 1959, pag.
58/59.
- 6 Dr. H.J.M. Weustink, a.w., pag. 3.
- 7 Dr. A. Benthem, Geschiedenis van Enschede
en zijne naaste omgeving, Enschede 1895,
pag. 15.
- 8 Mr. G.J. ter Kuile, Oorkondenboek van Over-
ijssel, regesten 797-1350, dln. I t.m. VI,
Zwolle 1963-1969, nr. 45.
- 9 L.A. Stroink, Over het ontstaan van Enschede,
in: Feestbundel, aangeboden door het Be-
stuur der Oudheidkamer Twente en eenige
vrienden aan Jan Herman van Heek ter ge-
legenheid van zijn zestigsten verjaardag op 20
October 1933, Enschede, 1933.
- 10 Dr. A. Benthem, a.w.
- 11 L.A. Stroink, Stad en Land van Twente, En-
schede, 1966.
- 12 Mr. G.J. ter Kuile, a.w. Zie hierin de regesten
betreffende goederenbezit in Enschede tot
1325 onder de nrs. 358, 378, 400, 409, 506,
550, 577, 728. Voor het Steinfurtse goe-
derenbezit in Enschede zie de diverse ver-
meldingen in: Prof. dr. Karl Georg Döhmann,
Das älteste Lehenbuch der Herrschaft Stein-
furt 1280-1439, Münster i.W., 1906.
- 13 Prof. dr. K.G. Döhmann, a.w., pag. 10.
- 14 Mr. G.J. ter Kuile, a.w., regest nr. 728. De
volledige tekst is te vinden in: J.W. Racer,
Overijsselsche Gedenkstukken, Leyden 1781,
Campen 1782-1793, dl. II, pag. 265.
- 15 Mr. G.J. ter Kuile, a.w., regest nr. 1002. De
volledige tekst is te vinden eveneens bij J.W.
Racer, Gedenkstukken, dl II, pag. 263, even-
wel met de foutieve datering in 1331.
- 16 Deze oorkonde wordt besproken door ds.
P. Kuijper in studie 'Varsseveld, I. Varsseveld
tot 1315, in: Bijdragen en Mededelingen
Gelre, dl. LVIII, Arnhem 1959, pag. 10/11.

Liudger, Lohn en Enschede

Enschede heeft in een brief, die de bisschop van Utrecht in 1325 aan het stadsbestuur schreef, aanleiding gezien, het 650-jarig bestaan als **stad** te vieren. Die brief behelsde strafrechterlijke zaken en niets meer. Enschede moet al eerder stadsrechten hebben gehad. Hoe lang? En van wie?

De naam Enschede duikt als 'Anneschethe' voor het eerst op in 1119¹). De bisschop schonk toen de Kerk aldaar aan de Kerk van St. Pieter te Utrecht. Bij deze historische vermelding sluit goed aan de vondst van funderingen, muren van plm. 1.75 dik en van oersteen. Deze werden aangetroffen bij de opgravingen tijdens de restauratie in 1926-1928. Dat gebruik van oersteen voert ons voor de bouw terug tot in de 12e eeuw. Merkwaardig genoeg ontbreekt de westelijke muur geheel en al: er is geen spoor van gevonden. Is die muur er ooit geweest? Of was het een naar die zijde open gebouw, zodat men van buitenaf zo naar het altaar kon zien? In dat geval is het moeilijk op te vatten als een 'verdedigingskerk', zoals veelal gedaan wordt. Is dit laatste inderdaad het geval, dan moet - om welke reden dan ook - deze muur geheel zijn uitgebouwen.

De schenking aan St. Pieter is mogelijk aan de bouw van de oerstenen kerk niet vreemd geweest. Misschien ontleende de kerk aan de nieuwe bezitter een grotere belangrijkheid en vereiste dit een groter kerkgebouw. 't Is maar een redenering; alleen de datering is bewijsbaar, enerzijds uit historische bron, anderzijds uit bouwkundig-historische aanwijzingen.

Van het huidige kerkgebouw is het oudste gedeelte 13e-eeuws, Romaans, nl. de noordelijke muur van plm. 1200, de toren van plm. 1250²). We laten de verdere geschiedenis voor wat ze is en willen in het onderstaande een schuchtere poging wagen, dieper in het verleden door te dringen. Dan komt de vraag naar voren, of aan die oerstenen kerk een andere voorafgegaan is. Alles wijst wel in die richting. Tot dusver bestond dat 'alles' uit de aangetroffen veld-

keien, grote en kleine, deels binnen de 'oer'-kerk, deels ook als fundering voor deze gebruikt. De grote keien liggen op maagdelijke grond; citeren we uit een rapport van de opgraving³):

In het Oostelijk deel der verdedigingskerk, op maagdelijken grond, is nog terug te vinden op aanzienlijke diepte, ca. 1.25 Mtr. onder het maaiveld, een vloer van vrij zware keien. Daaromheen en gedeeltelijk intact, een muur van opgetaste keien. Op of rondom dien vloer moeten gelegen hebben in een ring- of tas- of anderen vorm een aantal zeer zware keien. Zij liggen niet meer op hun oorspronkelijke plaats, omdat de ruimte die zij innamen, is gebruikt voor graven. Zij zijn bijeen gewenteld in een hoek onder het oude koor, en vele zijn ook gebruikt als onderste laag in de fundeering der 'verdedigingskerk'.

Bij de beantwoording, of we hier met een (gezien de grootte van de vloer en fundering tamelijk forse) houten of vakwerk-kerk te doen hebben, kan een aantal overwegingen dienst doen.

Allereerst is daar de beschermheilige St. Jacobus Major of De Oudere. Niet helemaal een unicum voor Oost-Nederland als we letten op de naam: de kerk te Winterswijk heeft nl. ook deze schutspatroon. Ook voor Twente geen unicum als we letten op de categorie: Jacobus was een der Twaalf Apostelen van Christus, evenals Simon en Judas, patroons van de kerk te Ootmarsum en Petrus en Paulus, patroons van de oude, lang verdwenen kerk te Goor, die stond op de voorborg van de oude Borg te Goor, en door Jacobus van Deventer plm. 1560 nog aangeduid als 'templum'.

Nu is er met die naamgeving iets aan de hand. Van de kerk te Winterswijk staat het vast, dat ze gesticht is door de zendeling Liudger⁴). Deze Liudger, in of omstreeks 742 geboren in een plaatsje Suabsna, wsch. thans Zuilen bij Utrecht, had van 754 tot 776 zijn opleiding tot priester gehad in Utrecht en York en in 777 te Keulen de prierterwijding ontvangen⁵). Tot 785 werkte hij

vervolgens in de zgn. Ostargau onder de Friezen, tot in dat jaar een opstand onder Widukind of Wittekind zich ook uitbreidde naar het noorden en Liudgers werk teniet deed. De twee volgende jaren verbleef hij in Italië en o.m. in Rome, vanwaar hij tenslotte, na een bezoek aan de Paus, terugkeerde, beladen met reliquieën en kennelijk de opdracht zijn zendingswerk voort te zetten en vooral en overal kerken te stichten. De door hem meegenomen reliquieën plaatsen ons misschien op het spoor dat we graag willen. Ze geven nl. aan, waaraan en aan welke heiligen de door hem gestichte kerken gewijd zijn: het H. Bloed, de Moeder des Heeren, Johannes de Doper, de Twaalf Apostelen en Paulus, de martelaren Stephanus en Laurentius, de heiligen Martinus, Briccius en Remigius en Felicitas en haar zonen.

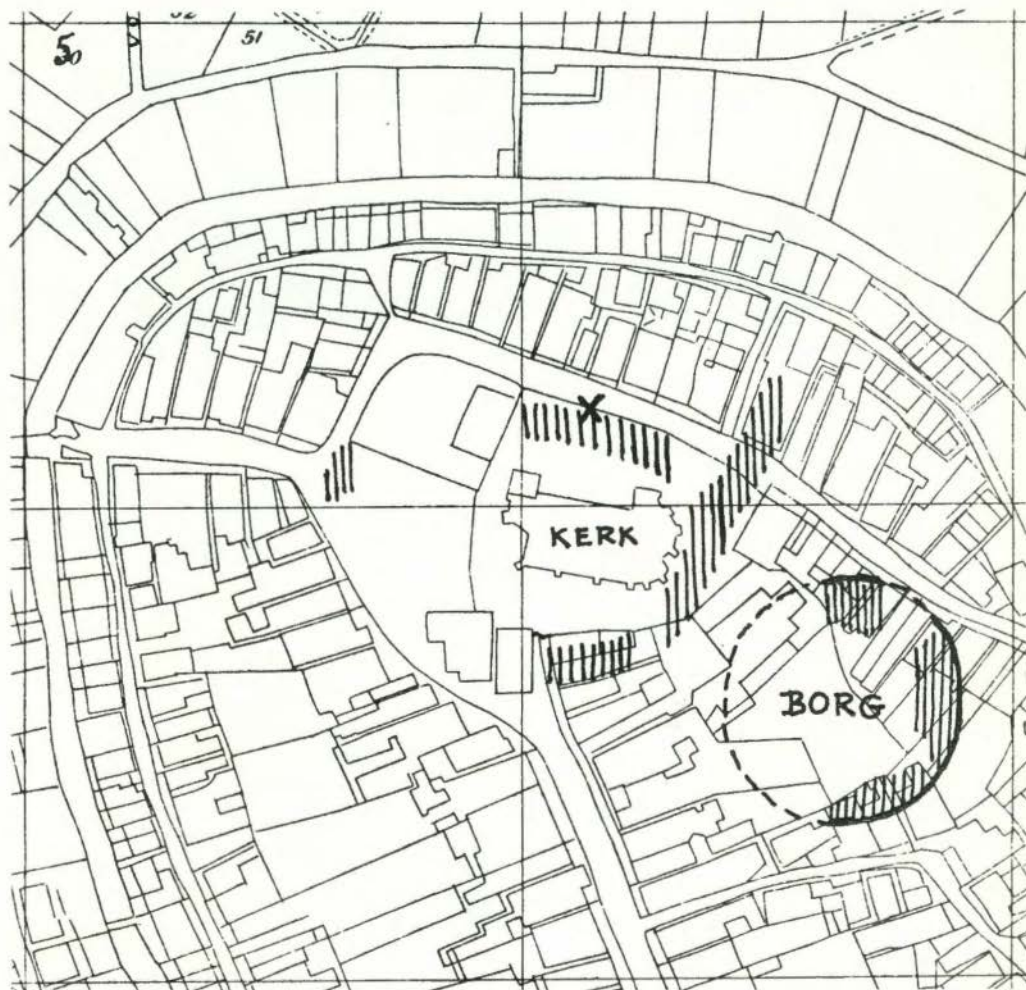
Zo keerde Liudger eerst naar Friesland terug maar in 793 treffen we hem in onze regionen aan, nl. in de omgeving van Zutphen. Dan volgde in 794 zijn benoeming in het huidige Münsterland, waar hij het jaar daarop een klooster stichtte te Mimigernaford, de oude

naam voor de stad Münster. Deze stad werd het middelpunt van zijn diocees of ambtsgebied en zou in 802 zetel worden van Liudger als eerste bisschop van Münster. Het jaar daarvoor had hij nog de schenking van goederen te Withmundi of Wichmond bij Zutphen aanvaard. Zijn veel bewogen en zegenrijke leven eindigde op 26 Maart 809. Het is, gezien zijn trekken tussen Münsterland en de IJsselstreek wel duidelijk dat hij in Twente ook geen onbekende is geweest. Is de veronderstelling, dat Liudger stichter was van de kerken te Enschede, Goor en Ootmarsum¹⁰⁾, dan al te gewaagd? Er zijn echter wel enkele argumenten meer aan te voeren. Daarvoor moeten we eerst weer terug naar Enschede-stad.

Er zijn in de loop der jaren bij allerlei werkzaamheden in de stad, saneringen, nieuwbouw, het leggen van kabels enz. wel zoveel grachten-sporen overal waargenomen, maar vooral rond de oude kerk en de Borg, dat zich als vanzelf het beeld van een 'klassieke' borg ontvouwt. Dat de borgplaats zelf, gelegen achter het v.m. Van Heeks-complex bij de kerk, hoek Markt-Haverstraat, geheel

rond omgracht was, is bekend. Maar daar sluit een ovaal grachtenpatroon rond de kerk zo suggestief bij aan, dat het haast wel zeker is, dat de kerk staat op de voorborg, net als vroeger te Goor. De ouderdom en de belangrijkheid van Goor zijn buiten kijf: reeds in de tijd van bisschop Bernulfus of Bernoldus (1027-1054) was het de zetel van de bisschoppelijke zetbaas in Twente, de graaf Godeschalk⁶). Hoewel in grondplan en aanleg gelijk onderscheiden deze borgen zich dus van zulke als de Schulenburg bij Almelo en de Huneborg bij Volthe, waar op de voorborgen of lage borgen geen bebouwing is

aangetoond, alleen op de eigenlijke borgen, en waar ook nooit een stad bij is ontstaan. In Winterswijk lag de kerk bij de Hof Starakerode, vermeld in 1223⁷). met Hengelo (G), Zelhem, Varsseveld, Aalten en de heerlijkheid Borculo behoorde deze plaats tot het bisdom Münster, dus tot Liudgers gebied. Enschede lag daarbuiten, althans daar lijkt het tot dusver op. Toch verschaft juist Winterswijk ons nóg een argument voor Liudger als kerkstichter te Enschede, behalve de heerlijkheid Borculo behoorden bovengenoemde plaatsen tot het wereldlijk gebied van de heren van Lohn⁸). Waar deze heren

Grachtensporen rond Borg en Kerk van Enschede. Bij X vindplaats van een kogelpot, 11e-12e eeuw.

ker (soms de rechter hand en een kerk op de uitgespreide rechter (soms de linker) hand zijn kenmerkende attributen van... Liudger! Geen andere heilige vinden we met deze beide toegerust anders dan nog St. Willibrord, de eerste bisschop van Utrecht (695-736). Deze is echter nooit ten oosten van de IJssel geweest en arbeide uitsluitend onder de Friezen.

De banden die het oude kerspel Enschede in kerkelijk en geestelijk opzicht met Münsterland had, zijn merkwaardig genoeg om er in dit verband méé op te wijzen. Wellicht gaan ze ook terug op Liudger. Wat de bezittingen betreft, valt daarbij op, dat er een tweedeling vast te stellen is. De door Liudger in 800 gestichtte abdij te Werden aan de Ruhr bezat al dadelijk van aanvang af hier een viertal erven, alle gelegen in het noordelijk deel, nl. de marken Lonneker, Twekkelo en Driene. Het eveneens in het bisdom Münster, in Lohnse gebieden gelegen Stift Vreden had, wat Enschede betreft, zijn bezittingen uitsluitend in Usselo en de Esmarke, door welke laatste de stad Enschede geheel omgeven was. Hier dus nóg een band juist met zuidelijk (Lohns) Münsterland.

Zetten we nu alles nog eens, kort samengevat, op een rij dan zien we het volgende op ons afkomen:

1. Enschede's oerstenen kerk van voor 1200 had, blijkens funderingsresten, een voorgangster. De aard van die fundering wijst op een houten of vakwerkbouw.
2. De theorie aangaande de ligging op de voorborg, op grond van gevonden grachten-sporen, wordt gesteund door de bekende en vergelijkbare situatie te Goor.
3. De Enschedese kerkpatroon is dezelfde als die te Winterswijk, nl. Jacobus Major, één der apostelen. Dit wijst - wat voor Winterswijk vaststaat - op stichting door Liudger.

Dat moet dan gebeurd zijn tussen 795 en 802. Ook de patroons van Goor en Ootmarsum zijn Apostelen¹⁰⁾.

4. Het oude stadszegel van Enschede (tot 1670) toont een heilige, wiens attributen dezelfde zijn als die van Liudger.

5. Het wereldlijk gezag in Winterswijk berustte bij het geslacht Van Lohn, dat ook in Enschede belangrijke rechten bezat.

Het is alles slechts ter overweging. Maar het zou, met - afgerond - het jaartal 800

als stichtingsdatum van de kerk te Enschede, mooi klinken als we konden zeggen:

ENSCHEDÉ 1175 JAAR

H. Hagens

Noten

- 1) S. Muller en A.C. Bouwman, Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, dl. I, Utrecht 1920, nr. 293
- 2) E.H. ter Kuile, De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de provincie Overijssel, 1e stuk, Twente. Den Haag 1934, Pag. 52,53
- 3) 'Historisch Onderzoek Groote Kerk', Eindverslag d.d. Juli 1928 aan de Kerkvoogdij der Nederd. Herv. Gemeente, Enschede. (Doc. Arch. Rijksmuseum Twente)
- 4) A. Tibus, Gründungsgeschichte der Stifter, Pfarrkirchen, Klöster und Kapellen im Bereiche des alten Bisthums Münster, Münster 1867. Pag. 1159.
- 5) A. Hüsing, Der heilige Liudger, erster Bischof von Münster, Apostel der Friesen und Sachsen, Münster 1878.
- 6) Oork.boek Sticht Utr. I, nr. 186 - Mr. G.J. ter Kuile. Oork.boek Overijssel, dl. I, Zwolle 1963, aantek. bij nr. 26.
- 7) Mr. L.A.J.W. Baron Sloet, Oork.boek Gelre & Zutphen, Den Haag 1872-1876, nr. 469
- 8) idem nr. 300.
- 9) Ter Kuile Oork.boek, dl. VI Zwolle 1967, nr. 1002.
- 10) De huidige stad Ootmarsum is eigenlijk niet met de andere te vergelijken, daar ze met de kerk van Oud.Ootmarsum uit verplaatst schijnt te zijn. De vondsten bij de R.K. Kerk in 1964 gedaan, toonden Christelijke graven, die omstreeks 1000-1100 te dateren zijn. Waar de pseudo-basiliek 13e-eeuws is, bewijzen deze graven, dat er een oudere kerk aan voorafgegaan is. Zie ook het artikel van A.D. Verlinde, 'Datering en identificatie van twee Twentse Vluchtburchten' elders in dit nummer.

Datering en identificatie van twee Twentse vluchtburchten

Algemeen

In Twente zijn twee walburchten of vluchtburchten bekend, en wel de reeds veelbesproken Huneborg te Volthe en de tot voor 25 jaar praktisch onbekende Schulenburg te Almelo. Beide zijn gelegen in een moerassig gebied en waarschijnlijk daardoor (en mogelijk door hun defensief karakter) niet tot dorp of stad uitgegroeid en zijn losgeraakt van hun historische achtergrond. Uit Twente kunnen ten minste nog twee mogelijke walburchten aangehaald worden, namelijk te Oldenzaal en Goor, die in dat geval wel tot een stad zijn uitgegroeid. De burcht te Oldenzaal is uiterst hypothetisch, maar niet onwaarschijnlijk en berust slechts op een ongedateerd, klein fragment van een grote, ronde of ovale gracht in het centrum van de stad. (2, 7) De Borg te Goor of althans de graven van Goor zijn sedert de 11e eeuw bekend, waarbij de Borg in aanleg en omvang nauw bij de vluchtburchten aansluit en daarbij vooral overeenkomst toont met de Schulenburg. Wij doelen hierbij op een hoge, ronde aanleg (de kernburcht) met daarop aansluitend een veel groter, ovaal en lager gedeelte (de voorburcht).

In de rij van walburchten worden soms foutief ook de Hondenburg te Zenderen en de Hölterhof bij Enschede gerangschikt. Deze plaatsen hebben een geheel andere aanleg en betekenis.

Hune - benamingen

In Twente en daarbuiten komen hune- of hunne(n) namen meermalen voor. Buiten de reeds genoemde Huneborg kunnen met betrekking tot walburchten of omwalde woonplaatsen de volgende voorbeelden vermeld worden: de Hunnenschans te Uddel, de Hünenborg of Hünenring te Wessendorf bij Stadtlohn (Kr. Ahaus) (9), de Hünenburg te Riemsloh (kr. Melle) (5) en de Hünenburg te Emsbüren (Kr. Lingen) (5). Hunebedden en hunebulten zijn bekende aanduidingen voor zichtbare, prehistorische graven, terwijl ook bij niet of nauwelijks zichtbare archeologische objecten soms hune-

benamingen voorkomen, zoals te Oosterhesselen bij een vroeg middeleeuws grafveld (hunenkerkhof) en te Nijmegen bij de Romeinse legerplaats en prehistorische begravingen (Hunerberg).

Voornoemde veldnamen spruiten ten aanzien van de (pre)historische overblijfselen voort uit het volksgeloof, dat deze relictten toeschrijft aan hunen (dat zijn reuzen of een min of meer onbestemde volksstam) of meer algemeen aan 'heidens' (bv. heidense legerplaatsen en 'Heidenschanze'), met welke aanduiding echter ook veelal zigeuners bedoeld werden. Met het verloren gaan van de historische achtergrond is dus ook de (ongetwijfeld aanwezige) oorspronkelijke benaming verloren gegaan en later vervangen door de 'algemene' aanduiding vanuit de volksverlevering. Mochten er al historische gegevens bestaan over een der huneborgen, dan zal de historicus nog moeilijkheden te over behouden bij de koppeling van de naam aan het object. Voor de volledigheid vermelden wij nog een paar voorbeelden van hun(n)e namen van terreinen, waar geen bewonings- of begravingsresten zijn (geweest). Deze terreinen danken hun naam aan hun markante uiterlijk of hoogte (de Huneborg te Diffelen, gem. Hardenberg) of anderszins (het Hunnenveld te Averlo, gem. Diepenveen).

De Schulenburg

In zekere zin was tot voor kort de kennis over de Huneborg tegengesteld aan die over de Schulenburg. Was de oorspronkelijke naam van de eerste niet bekend, het object zelf mocht zich in een algemene bekendheid verheugen. De Schulenburg daarentegen is als naam (ook kadastraal) overgeleverd, maar het object is pas sedert ca. 1950 dank zij G. J. Eshuis (1) uit een algemene onbekendheid losgekomen. Uit historische bronnen is de naam 'Schulenburg' genoegzaam bekend, vooral doordat enige havezathen en borgen deze naam dragen. De koppeling van de naam aan het juiste object levert dan ook soms een probleem op, met welk probleem Vening Meinesz (1958) (8) geconfronteerd

werd bij de behandeling van de Schulenburg te Hellendoorn.

In zijn vertaald citaat uit de *Annalista Saxo* lezen wij namelijk over de belegering van 'Schulenberch' in 1123 door keizer Hendrik V ter belediging van bisschop Godebald van Utrecht. Hertog Lotharius van Saksen, later Duits koning en Teodericus, bisschop van Münster trekken in ijlmarsen tegen hem op om de burcht te ontzetten. Zij legeren zich op korte afstand van het kamp van de keizer, maar een moeras tussen beide kampen verhinderde de strijd. De hertog en de bisschop braken later op en drongen door tot Deventer om de keizer van zijn beleg af te doen zien en bij Deventer strijd te leveren. Nadat een deel van het leger Deventer had gemaltraiteerd trok de keizer zich inderdaad van 'Schulenberch' terug, waardoor de burcht was ontzet en de belegerden door de hertog werden geproviandeerd.

Dit voorval kon Vening Meinesz terecht bezwaarlijk aan het aan de Regge gelegen Schulenburg bij Hellendoorn toeschrijven, daar dit kasteel, zo het in 1123 al was gebouwd, aanvankelijk Ter Molen was geheten. Op de Schulenburg bij Almelo daarentegen, welke burcht Vening Meinesz niet bekend was, zou de belegering goed van toepassing kunnen zijn. Niet alleen de aanwezigheid van een moeras, ook een niet te grote

afstand tot Deventer passen goed in de vermelde geschiedenis. Verder zou in archeologisch opzicht de Schulenburg te Almelo zonder enig bezwaar aan de 12e eeuw kunnen worden toegeschreven op basis van de burchtaanleg en van een beperkt aantal kogelpotscherven, die G. J. Eshuis bij enige ingraven in de burcht heeft gevonden. Een nauwkeurig archeologische datering is voornog niet mogelijk bij gebrek aan (goed dateerbare) vondsten.

De Schulenburg wordt eveneens in 1227 vermeld, (8) toen bisschop Willebrand van Oldenburg n.a.v. de slag bij Ane een kasteel te Hardenberg liet bouwen en bevestigen met (o.a.) poorten en balken, welke hij van de Schulenburg afhaalde. Uitgaande van de veronderstelling, dat dit Schulenburg niet ver van Hardenberg zal hebben gelegen en/of het transport over water goed uit te voeren was, komen de Schulenburg te Hellendoorn, Almelo en Esche aan de Vecht bij Neuenhaus in aanmerking. De eerstgenoemde valt als mogelijkheid nogmaals af vanwege de naam Ter Molen (welke naam pas achterin de 14e eeuw in onbruik raakte), maar laatstgenoemde kan wellicht in 1227, zo het toen reeds bestond, bisschoppelijk bezit zijn geweest (6, 8). Meer waarschijnlijk betekent dit bericht toch de (definitieve) ontmanteling van de Schulenburg te Almelo.

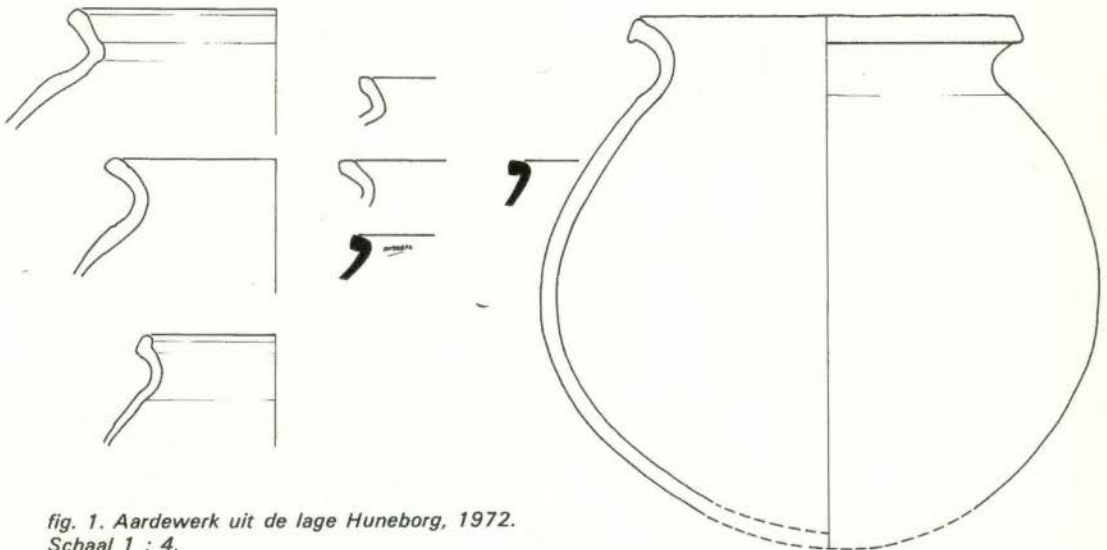

fig. 1. Aardewerk uit de lage Huneborg, 1972.
Schaal 1 : 4.

De Huneborg

De Huneborg is sedert Holwerda's opgraving (3) in 1916 op basis van oude inzichten over de datering van Pingsdorf en kogelpot aardewerk vaak gedateerd in de 9e eeuw. Ook is de burcht wel gerekend tot de zogenaamde 'Heinrichsburgen' der 10e eeuw. Momenteel pleiten enige aanwijzingen voor een datering in de 12e eeuw.

1. De opgraving van Holwerda leverde aan aardewerkvondsten slechts enige tientallen kogelpotscherven en 4 Pingsdorfscherven op. A. Bruijn (ROB) dateerde dit aardewerk onlangs met een zekere waarschijnlijkheid in de 12e eeuw, waarbij het geringe aantal Pingsdorf scherven een nauwkeuriger toedeling niet mogelijk maakte.

2. De door Holwerda gevonden woontoren bleek opgetrokken van Bentheimer steen. De toepassing van deze steensoort is niet van voor de 12e eeuw bekend.

3. Bij Molhuysen (1843) (4) lezen wij over de verbranding van Oud Ootmarsum in 1196 door de graven van Gelre in hun strijd tegen bisschop Boudewijn. In 1197 werd 'enige schreden verder' het huidige Ootmarsum gebouwd. Het nieuwe Ootmarsum moet al vroeg van verdedigingswerken zijn voorzien,

daar de bisschoppen veel belang hechtten aan een bevestigde plaats bij de Stichtsgrens. Het ligt voor de hand, dat het versterkte en verdedigbare Ootmarsum, mede als zwaartepunt van de streek, een vluchtburcht in het nabijgelegen Volther Broek (de Huneborg ligt 'een half uur gaans' zuidoost van Ootmarsum) overbodig maakte. De Huneborg zal hierom rond 1200 wel zijn opgegeven.

De opgraving van Holwerda had naast datering en opbouw wellicht nog een aanwijzing kunnen geven over de levensduur van de Huneborg. In zijn opgravingsverslag blijkt nergens sprake van een of andere reparatie, aanvulling of verandering, met name van de omwalling en de pallissade. Wanneer zijn interpretaties op dit punt juist zijn, suggereert dat een vrij korte levensduur voor de Huneborg, die dan nauwelijks een halve eeuw kan hebben bedragen. Echter, aan de veronderstelde pallissade kunnen heel wel allerhande reparaties zijn verricht, zonder dat dat in de pallissadegreppel tot uiting kwam c.q. waargenomen is. Bovendien zijn de beide donkere banen in de binnenzijde van de de plaggenwal overkoepelende zandwal het meest waarschijnlijk uit te leggen als faseeringen in de opbouw van de wal, die een

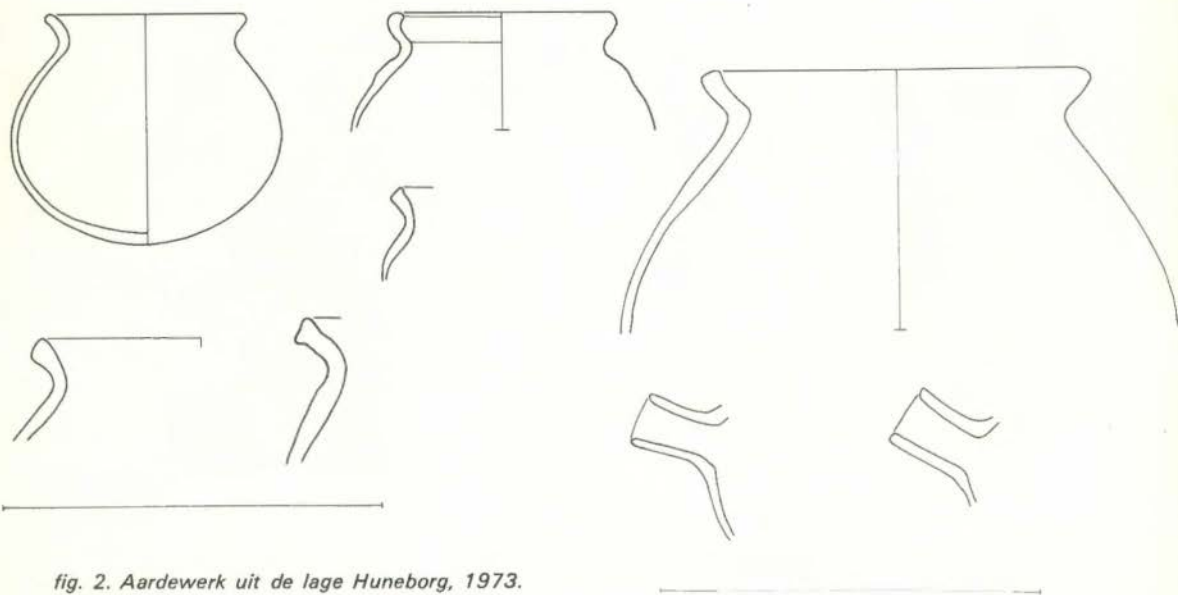

fig. 2. Aardewerk uit de lage Huneborg, 1973.
Schaal 1 : 4.

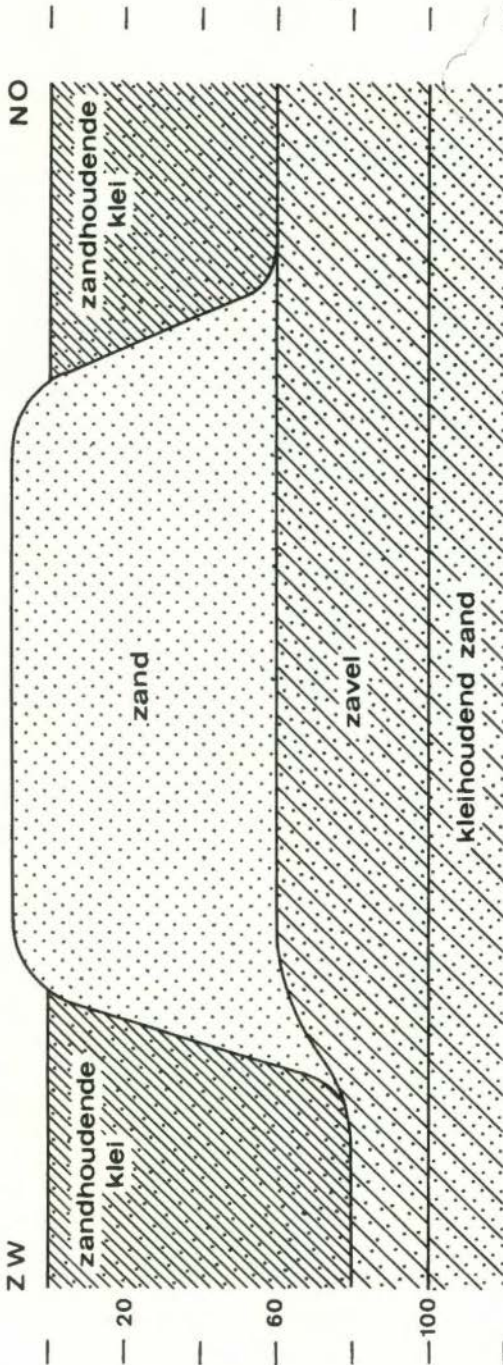

fig. 3. Schematische dwarsdoorsnede door de 'zilveren straat'. Schaaf hor. 1 : 100. Schaaf vert. 1 : 20. Profiel-overdrijving: 5x.

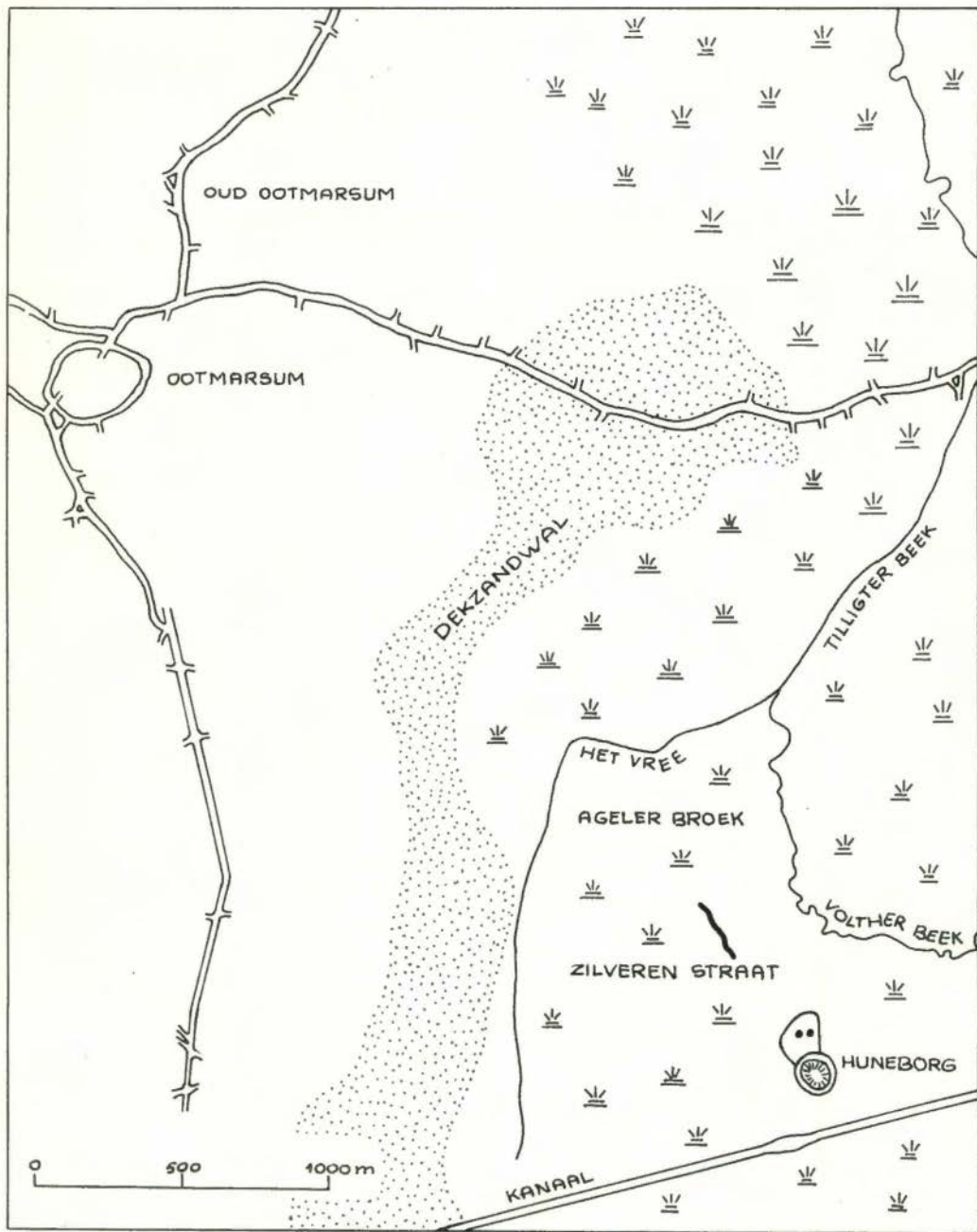
kleiner of groter chronologisch verschil kunnen inhouden. Deze onzekerheden laten dus feitelijk niet toe iets zinnigs te zeggen over de bestaansduur van de burcht.

Bij de wisselende grenzen van het (Over) Sticht hebben zich veel strijdtonelen afgespeeld, waar de twee vluchtburchten als centra van verdediging op een of andere wijze, gelijk wij bij de Schulenburg reeds zagen, wel bij betrokken moeten zijn geweest.

Toch is de historische naam van de Huneborg, evenals elders bij huneborgen, ons niet overgeleverd, of wij zijn niet in staat de oorspronkelijke naam te traceren door een voor ons te onduidelijke plaatsbepaling in historische bronnen. Zo lezen wij bij van der Pot (1954, p. 101) (6) de naam Walstad, waar zich ten tijde van bisschop Herbert (1144-1148) een strijd afspeelde tussen Otto III en ministerialen van de Utrechtse kerk. Het strijdtoneel wordt gelocaliseerd bij Ootmarsum of Heemse en de vraag dringt zich op of de suggestieve naam Walstad (die overigens ook zoveel als gerechtsplaats kan betekenen) op de Huneborg betrekking kan hebben. De naam is plaatselijk niet bekend, maar toch schijnt het gebeuren tussen Ootmarsum en Lage gelocaliseerd te moeten worden.

De lage Huneborg

In 1972 werden voor het eerst vondsten gedaan in deze opmerkelijk gevormde voorburcht, die op kaarten uit de 19e eeuw abusievelijk ovaal staat aangegeven. De hier woonachtige familie Oude Hengel vond er in een persbult tientallen kogelpotscherven en één Pingsdorf scherfje, waarschijnlijk secundair verbrand. De vindplaats ligt enige tientallen meters noordoost van het centrum. Zie fig. 1. In 1973 vond zij opnieuw tientallen kogelpotscherven bij de bouw van een schuur, alsmede steenbrokken, sinters en houtresten. Zie fig. 2. Deze vondsten kwamen volgens de vindsters uit een 2 meter diepe, ronde kuil, waarschijnlijk een waterput. Deze vindplaats ligt ruim 30 meter oostelijk van de vorige en ca. 20 meter westelijk van de oostelijke omwalling. De vondsten sluiten geheel aan bij die uit de hoge Huneborg en kunnen als 11e of 12e eeuws worden aangemerkt. Een aantal kogelpotscherven toont een aanslag, die veelal als roetaanslag wordt uigelegd. Daar deze aan-

VERLINDE - HUNEBOURG

Geografische situatie anno 1901 tussen de Huneborg en Ootmarsum

De beide stippen in de voorburcht geven de schervenvindplaatsen aan

slag, en niet alleen bij deze vondsten, echter her en der op de potten voorkomt en hard brokkelig in plaats van 'vettig' is, denken wij hierbij eerder aan een (ijzerhoudende) grondwaterafzetting.

De vondsten geven ons nauwelijks een nader beeld over de functie van de voorburcht. Deze is in militair opzicht duidelijk van secundaire betekenis en zal mogelijk gediend hebben voor de opvang van vee (als voedsel) en/of mensen die, om welke reden dan ook, minder aanspraak maakten op bescherming. Gebruik als akkergrond, wat ook verondersteld is, lijkt te onwaarschijnlijk vanwege de drassigheid en het oneconomische karakter binnen het kader van plotselinge en de gewoonlijk in weken uit te drukken duur van belegeringen.

'De zilveren straat'

De eerste vermelding van de zilveren straat, die van de Huneborg naar Ootmarsum leidde, kennen wij van Weeling (1837) (10). W. Pleyte vermeldde de straat in zijn 'Nederlandsche Oudheden', deel Overijssel van 1885. G. J. Eshuis berichtte erover als 'de gouden straat'. De legende is overigens praktisch tot zijn aanduiding beperkt. Weeling veronderstelde, dat de Hunen via deze straat wellicht (geroofd) zilver met Ootmarsum ruilden.

Via G. J. Eshuis en J. Möllink kon de straat ons nog precies aangewezen worden in de zgn. Broekmaten, iets noordwestelijk van de Huneborg. Het bleek een ca. 10 cm. hoog en ca. 8 m. breed, kronkelig ruggetje in de weilanden te zijn, dat over een lengte van ca. 200 m. te vervolgen was en inderdaad naar het noordwesten, richting Ootmarsum liep. Een aantal boringen in en naast de straat leverden ons het schematische beeld op van fig. 3. Zoals redelijkerwijs wel verwacht kon worden is het geen straat in de letterlijke zin des woords, maar een zgn. stroomrug, een zandrug waar vroeger een beekje liep. Dit moerasstroompje liep dan tussen en globaal evenwijdig aan de beekjes het Vree en de Voltherbeek, die alle in noordelijke richting afwater(d)en.

De zilveren straat liep waarschijnlijk zuidoostelijk van 'de Haarboer' in het Vree, vanwaar via een oude landweg al gauw de hogere gronden zuidoostelijk van Ootmarsum bereikt konden worden. Ongetwijfeld hebben wij hier met de toegangsweg naar de Hune-

borg te doen. Of het vervoer over water dan wel te voet langs de boorden van het stroompje plaats vond moet uiteraard een gissing blijven.

Gezien de conclusies onder punt 3 van het hoofdstukje over de Huneborg zal het duidelijk zijn, dat de zilveren straat de verbinding moet hebben gevormd tussen de Huneborg en **Oud Ootmarsum**.

A. D. Verlinde

Literatuur

- 1 Eshuis, G. J. - Dagblad van het oosten; diverse artikelen.
- 2 Halbertsma, H. 1965. Oldenzaal. - Nieuwsbull. Kon. Ned. Oudh. bond 1965, p. 41.
- 3 Holwerda, J. H. 1917. - De Huneborg in Twente. Versl. en Meded. Ov. Regt en Gesch., 33e stuk, p. 1-31.
- 4 Molhuysen, P. C. 1843. - Geschiedkundige herinneringen omtrent de stad Ootmarsum. Ov. Alm. v. Oudh. en Lett. 8, p. 100-126.
- 5 Poppe, R. 1971. - Burgen des Osnabrücker Raumes. In : Ringwall und Burg in der Archäologie West-Niedersachsens, p. 88-99. Cloppenburg.
- 6 Pot, C. W. van der 1954. De oostelijke buurman van het Oversticht. Versl. en Meded. Ov. Regt en Gesch., 69e stuk, p. 95-112.
- 7 Stappers-Vürtheim, A. 1971. - Twaalf eeuwen Oldenzaal. Oldenzaal.
- 8 Vening-Meinesz, F. A. 1958. - Het kasteel Schulenburg bij Hellendoorn vroeger Ter Molen geheten. Versl. en Meded. Ov. Regt en Gesch., 73e stuk, p. 123-160.
- 9 Voss, K. L. 1967. - Die Vor- und Frühgeschichte des Kreises Ahaus. Bodenaltertümmer Westfalens X.
- 10 Weeling, J. 1837. - De Hunenborg in Volthe. Ov. Alm. v. Oudh. en Lett. 2, p. 1-50.

Aanvulling van 'over 'n Kruidendokter in Mander', jg 7 pag 22/3

Het verloop van de vestiging van de kruidendokter Pagenkamp (1783-1856) in Mander kunnen we ons (nader) wellicht als volgt voorstellen:

Geoefend in het zoeken, vinden en toedienen van geneeskrachtige kruiden heeft Pagenkamp aan deze zijde van de rijksgrens een vestigingsplaats gevonden. Toen zijn broer, landbouwer in Emstock, op middelbare leeftijd overleed, zullen diens weduwe en haar dochtertje zich omstreeks 1825 bij hem hebben gevoegd.

Onderdak had het drietal in een huisje in de Hambroekermaten in Mander, dat toebehoorde aan de Tubberger deurwaarder Hermannus Stroot, wonende in de Dorpsmolenhoek. Thans staat het Manderse perceel bekend als Bergweg 9. Op een of andere wijze had de deurwaarder daar drie stukjes grond in eigendom, samen ongeveer anderhalve bunder groot.

Pagenkamp bezat bij het totstandkomen van het kadaster, circa 1830, 23 are veengrond bij de Timmermansbelt te Langeveen, die hij in 1849 van de hand deed. Daarnaast 63 are bouwland in de Mander Es. Via zijn oomzegster en haar schoonzoon is dit stuk land nog steeds eigendom van de erfgenamen.

Zijn schoonzuster, in 1773 geboren, heette Regina Lampe. Zij was een dochter van een bierbrouwer in Kappelen (Westf.) (De Lampe's staan bekend als textielkramers uit Mettingen en omgeving, met latere vestingen in Nederland). Zij overleed in Mander in 1841. In het jaar daarop trouwde zijn oomzegster Anna (1812-1869), die ook te boek staat onder de romantischer naam Marianne, 'zedert veele jaren' in de gemeente Tubbergen woonachtig, met ene Gerardus Schröder (1812-1874), toentertijd wonende in Uelsen. Hij was afkomstig uit Gennep (Limb.), waar zijn vader koopman in potten was. Gerardus schijnt ook het vervaardigen van die koopwaar geleerd te hebben, want toen hij trouwde stond hij te boek als pottebakker. Op zijn rondreizen, laatstelijk met Uelsen als uitgangspunt, zal hij zijn waar ook aan moe-

der en dochter Pagenkamp hebben aangezien. misschien had hij nog wel wat in zijn kraam voor 'den dokter'. Schröder kwam na zijn huwelijk bij de kruidenman inwonen en werd landbouwer, waarbij hij gaandeweg het te bewerken land als zijn eigendom wist te verkrijgen. In 1851 kocht hij huis en erf van de nabestaanden van Stroot.

De naam Pagenkamp is inmiddels in vergetelheid geraakt. In de nabijheid van de woning wordt op de thans geheten Doktersweg de klootschieterssport beoefend. Een enkele heeft het nog over de woning van 'n dokter', Wigger bedoelend. In 1870 is nl. een dochter van Schröder gehuwd met een Wigger, uit de gem. Denekamp afkomstig, en sindsdien heet het erve naar laatstgenoemde soms gecombineerd met de naam: Dokter.

Z.O. Broek Roelofs

De stok achter de deur zetten

Iemand de stok achter de deur zetten, is een bekende uitdrukking, die nog wel eens wordt gebruikt als men bedoelt, iemand precies te vertellen wat er van hem verwacht wordt.

Waar komt die uitdrukking vandaan?

Is het mogelijk nog een uitdrukking die in onze taal is blijven voortleven uit de tijd, dat een marken vergadering bijeen werd geroepen, door het rondgaan van de stok (Dingstok). Vergezeld van een mondelinge boodschap ging de stok volgens een vaste route de marke rond. Terug op het punt van uitgang wist men dat ieder bericht had ontvangen.

Later werd een brief aan zo'n stok bevestigd, die ieder dan weer aan de volgende moest doorgeven.

In een processtuk van 1774, betrekking hebbende op Ootmarsum geeft de rechter die stuk opstelde een verklaring voor het begrip: 'met de knuppel laten rondgaan'.

'Soo genoemd omdat het papier voor diesen, soo als ook nu nog in sommige dorpen aan een gesleten stok plag gehegd te worden om niet te worden versleten'.

Wie het beter weet, zet mij de stok maar achter de deur.

Eising

Weer eens: de Oldemeule bij Hengelo

In 't Inschrien van april 1970 schreven we over 'Tien Jaren Oeler Watermolen': tien jaren krantenkoppen, bij artikelen over het wel en wee van de steeds meer vervallende molen. Tot het heugelijke jaar 1970 waarin met de herstelwerkzaamheden werd begonnen.

De molen is nu al meer dan vier jaren geleden gereed gekomen: in mei 1971 werd ze 'in gebruik(!) gesteld' om daarna weer aan haar lot te worden overgelaten, stilstaand en wel. Merkwaardig bij deze restauratie is het feit, dat aan het stuwwerk en de kaden boven de molen niets is gedaan. De gevolgen hebben niet al te lang op zich laten wachten: bij laag benedenwater is goed te zien, hoe het water van boven de stuw 'ergens' doordringt in de molenfundamenten om beneden, tussen de Bentheimer stenen door, weer naar buiten te stromen. Erg bevorderlijk voor de levensduur lijkt ons dit niet, maar het kan - aldus van officiële zijde vernomen - geen kwaad. En het niet gerestaureerd zijn van het stuwwerk, en het nog maar steeds niet gerestaureerd worden, is een zaak van Hoger Touwtrekken tussen officiële instanties. Wie 't kan en durft, mag het uitzoeken en dán zeggen.

Nu hebben zich er de laatste maanden watervervuilde gebeurtenissen afgespeeld, zó vervuilend, dat in de Oelerbeek overal lagen slib op de bodem zijn neergevleid. Zelfs tot helemaal boven de Noordmolen op het landgoed Twickel ligt de beekbedding zo goed als dichtgeslibd. Maar het Waterschap gaat nu baggeren. Zou zich hier nu niet een pracht gelegenheid voordoen, meteen het werk aan de stuw ter hand te gaan nemen, en ook van de kaden boven de molen??? Zoals de molen er nu bij staat, keurig opgepoetst maar ongebruikt, zal een nieuwe - en nog duurdere - restauratie een kwestie van tijd zijn. Wordt e.e.a. in orde gebracht, dan is het niet ondenkbaar (om geen sterkere uitdrukking te gebruiken) dat er weer mee gemalen wordt. Iets voor een reformwinkel?

H.H.

De reuzen van het Lutterzand

Bladerend en lezend in het voorgaande nummer van 't Inschrien' stuit men op pag. 37 op een artikel: 'Restauraties I'.

Afgaande op de toon van het stuk is men geneigd te denken dat de vermaarde neef van Hildebrand zijn wandelgebied verlegd zou hebben van de Haarlemmerhout naar het Lutterzand. Ware het niet dat men aan moet nemen dat de steller van het stuk wel een aangenaam mens is, en dat Hildebrand bovendien meende dat zijn neef juist naar de West vertrokken was. Maar toch.

Het stuk bevat persoonlijke opvattingen waarvan niemand het recht zal betwisten, doch daarmee nog geen normen zijn. Verder enkele technische termen waardoor men deskundigheid zou kunnen vermoeden. Het oproepen van de Saksen in verband met het oost-nederlandse boerentimmerwerk geeft toch te denken. Het ergst zijn echter de onjuistheden.

Het is jammer dat de redactie niet om gelijktijdig commentaar heeft verzocht. Een kwartaalgeschrift leent zich slecht voor polemiek. Recht zetten vergt meer moeite dan scheef stellen, in dit geval ook meer ruimte. En dat is dubbel jammer. Op deze plek had een beter artikel kunnen staan.

De verontruste lezer die zich ter plekke spoedt om zijn nieuwsgierigheid te bevredigen staat wel even te kijken.

- Hij ziet wel een stiepel en geen latje. De openingstreffer ging derhalve naast.

- Hetzelfde met de tweede. Het hout van de gevels en deuren is niet geschaafd. Dit is zelfs te zien door iemand die niet weet wat een 'vandikt-schaafbank' is. Het is rechtstreeks van de naastgelegen zagerij 'Het Meuleman' naar het bouwterrein gevoerd en zonder verdere bewerkingen aangebracht. De timmerman was wel wijzer.

- De houten nagels hebben een konstruktieve functie. Daarom zijn ze juist om en om enigszins schuin geplaatst. Aangezien de nieuwe houten delen nog zullen krimpen en de nagels uit oud, uitgewerkt hout zijn gemaakt, zal de verbinding over enige tijd goed vast zitten. Ter vermijding onder-tussen van ongewenste trek van het nieuwe hout zijn, alleen waar de timmerman dit nodig vond, óók spijkers geplaatst. Misschien overbodig, in zekere zin tijdelijk. Zij zullen allang zijn vergaan wanneer de houten nagels nog steeds de verbinding onderhouden.

- De bouten houden de gehengen. Galvaniseren heeft met duurzaamheid te maken.

- De pannen hangen niet in panhaken. Panhaken zijn overigens niet modern en worden slechts

gebruikt bij zeer steile dakhellingen of in streken met buitengewoon hoge windkracht.

- Aan de konstruktie van de windveren is niets vreemds te ontdekken. De gutssteekjes hierin waren ten onrechte aangebracht en zijn daarom verwijderd.

- Voor het nieuwe metselwerk is uiteraard rode steen gebruikt, elke andere kleur was hier niet op zijn plaats geweest.

- Vormbakstenen zouden het zijn. Voor het vormen van stenen bestaan in hoofdzaak twee mogelijkheden: vanouds in vormbakken, en sinds 1856 d.m.v. de strengpers. Tegen de eerste methode heeft de schrijver vreemd genoeg bezwaar' terwijl juist de strengperssteen door de fabricagemethode een moderner en gladder uiterlijk heeft.

- Er is niet met portlandcement gemetseld. Dit kan n.l. niet. Wat de schrijver heeft gezien zijn de voegen waarvan de specie is samengesteld uit (te fijn) zand en kalk, waaraan iets witte cement is toegevoegd voor een betere duurzaamheid. Voorlopig lijken de voegen niet nieuw. De tijd doet de rest.

- Het invullen van gevelvakken, gevormd door niet rechte en niet evenwijdige gevelposten en -reizen, moet de metselaar per vak oplossen. Bij een geringe doorbuiging van de rei is het meest voor de hand liggend dat de bovenliggende steenlagen deze buiging volgen. Dit suggereert niets, is niet 'fraai', doch slechts functioneel. Is de afwijking zeer sterk dan kan een passend gehakte rollaag (vertikaal) worden toegepast. Aanwerken tegen de onderzijde van een niet-evenwijdige gevelrei gebeurt technisch het best d.m.v. een stroomlaag (schuin).

- De schrijver vindt het gevelteken te dik. Hij verzuimt te zeggen hoeveel millimeter. Bewaar ons echter voor genormaliseer.

- Het heeft een fantasievorm. Allicht. Wanneer niet steeds iedere timmerman zijn fantasie had laten werken zou er nooit die enorme rijkdom aan verscheidenheid zijn ontstaan. Het betrokken exemplaar is bewust niet afgekeken van de florende souvenir-industrie, doch sluit wel zorgvuldig aan bij de vormtraditie op dit punt.

- Dan de 'driespruit'. Staphorst is de wereld niet!
- Tenslotte iets over de oven. De schrijver vindt: zit te hoog. Klaar! Doch nu de werkelijkheid.

Van deze oven was de fundering aanwezig. De plaats kon zuiver bepaald worden aan de hand van de gaten in het gevelgebint. In een tweetal dagtochten zijn in Twente en het aansluitende gebied over de grens plm. 20 bakhuizen bezocht. De meesten misten de oven. Het ovengat was meestal dichtgemetseld, doch wel meetbaar, zowel in breedte en hoogte als de hoogte tot de vloer. Er bleek nogal wat overeenkomst zodat een keuze niet moeilijk was. Van één oven was het houten vakwerk met de vulling nog volledig meetbaar aanwezig. De maten waren ongeveer gelijk aan die welke het bakhuis van het Meuleman

aangaf. Verder enkele adviezen van bakkers met ervaring.

Tenslotte is op 22 mei j.l. door bakker Olde Elferink uit Denekamp hierin het eerste brood gebakken. Behalve dat alle bouwers en noabers zich dit goed hebben laten smaken, heeft iedereen het avontuur overleefd. De oven inclus.

En nu de schrijver weer; de oven is niet functioneel.

Als hij nog eens reuzen meent te zien, moet hij eerst wel weten of het misschien slechts gewone molens zijn.

De slotzin laat ik onbesproken, doch deze bepaalt m.i. wel de toonhoogte van het stuk.

Enschede, augustus 1975

J. Heres

Verenigingsnieuws

Studiegroep historie Albergen

Ter plaatse heeft zich een enthousiaste studiegroep gevormd, die zich bezig houdt met de bestudering van de geschiedenis van het dorp en omgeving. In het bijzonder de historie van het in de 15e eeuw gestichte en in de 17e eeuw afgebroken klooster St. Antonius, dat een zeer belangrijke rol gespeeld heeft in de samenleving van die tijd, heeft de aandacht van genoemde groep.

Tot nu toe is o.a. nog geen kaart gevonden, waarop de situering van het klooster (binnen de muren 7 à 8 ha.) staat aangegeven. Wie helpt?

Leidster van de groep is Mevr. Tilly Hesselink van de Riet, Floris Radewijnstraat 14, Albergen, telf. 05494 - 531.

Vereniging Oudheidkamer Twente

Op een goed bezochte Algemene Bestuursvergadering, gehouden in hotel Savenije te Lonkeker op 11 september 1975 werd o.m. besproken het programma der Lezingen in het winterseizoen 1975-1976. De definitieve keuze zal bepaald worden uit de volgende onderwerpen: Een archeologisch onderwerp, de familie De Thouars, Gevelstenen in Twente, Drost van Twente, Industriële archeologie, Romaanse en vroeg-Gotische kerken in het grensgebied, 650 jaar Enschede, Prehistorische mijnbouw, Invloed Nederlandse architectuur op de Duitse fabriekbouw in het grensgebied.

**'De Boerderijenclub' van de
'Stichting Oald Hengel'**

Uit de interessegroep 'Boerderijen' ontstond een actieve kern die zich zelf, gemakshalve, 'De boerderijenclub' noemt.

Het was bij de opzet de bedoeling, om van alle boerderijen op het grondgebied van de gemeente Hengelo foto's te maken en daarbij alle bijzonderheden te noteren zoals:

De erfnaam. Bewoond door de familie... Sinds... Vroegere bewoners...

Hoeveel bunder, hoeveel stuks vee, de aard van het bedrijf, Veeteelt?

De grootte van de boerderij, hoeveel gebinten? Eerder een loshoes, wanneer verbouwd?

Wie waren de noabers, wie de dodenboer?

Hoe worden door de boer de verschillende akkers en weiden genoemd?

Zo mogelijk met aanduiding van de ligging. Kadaster nr? Zijn er nog verhalen in omloop over gebeurtenissen of lotgevallen omtrent de boerderij. Dit om enig begrip te krijgen van de sfeer binnen die leefgemeenschap.

Een hele hap. Veel tijd om in te werken lieten de omstandigheden ons niet. De uitbreidingsdrift van de gemeente noopte ons direkt er op uit te trekken. In Hasselo moeten veel boerderijen wijken van een nieuwe woonwijk en in Oele voor het 'Zuidelijk Industrierrein'.

De boerderijen vallende in het stadsuitbreidingsgebied de 'Hasseler Es' zijn:

Prov.weg Hengelo-Deurningen H 154 - Geen boerenbedrijf meer. Zal gesloopt worden. Nog bewoond door F. Burink (Pachter). Erfnaam **GAME**.

Idem H 288 - Voormalige bewoner J. F. Leve-rink thans woonachtig H 178. Erfnaam **'n Klaphöwer**.

Bartelinkslaantje H 294 - Voorm. bew. M. N. van Hoogmoed thans woonachtig Breukersweg 1, Rekken (Eibergen). Erfnaam **'n Schö-pert**.

Idem H 302 - Voorm. bew. L. B. Schothorst thans Haarweg 7. Losser, post Oldenzaal. Bouwjaar 1896. Nu in gebruik bij gem. werken. Erfnaam **Meijlink**.

Idem H 304 - Voorm. bew. Wed Nijland thans Steenbokstraat 108 Hengelo. Erfnaam **Gelink**.

Idem H 306 - Voorm. bew. J. H. Steveling, thans Mander, Osterikweg 14 gem. Tubbergen. Erfnaam **Sevort of Sievert**.

Idem H 308 - Eigendom van de gemeente, zal gesloopt worden, nog bewoond door pachter J. H. Scholten die tot zijn 65ste jaar mag blijven wonen. Erfnaam **Het Lansink**.

Idem H 310 - Bewoond door de Wed. Ter Weele die daar voorlopig mag blijven wonen. Erfnaam **'t Leuvelt**.

Idem H 312 - De voorm. bew. G. J. Morink is verhuisd naar de Lutte, adres? Erfnaam **Brunink***

Deze lijst (met haastwerk) is samengesteld door D. G. Herder. Met erfnamen aangevuld door J. Niks.

De met * gemerkte erven werden reeds genoemd in het Schattingregister van 1475.
Tot zover voorlopig de Hasseler Es.

Het andere projekt dat onze aandacht vraagt is het 'Zuidelijk Industrierrein'.

Een aantal boeren moeten hier hun erf verlaten en het hele landbouwareaal wordt herschapen in een complex van straten en gebouwen, waar nieuwe bedrijven, nieuwe werkgelegenheid zullen bieden. Jammer dat het ten koste gaat van veel groen. Zie bijvoorbeeld de foto van het erf 'de Post'. In de loop der eeuwen zijn erf en houtopstand een geheel geworden.

Voorlopig moeten voor deze uitbreiding de volgende boerderijen ontruimd worden.

Oude Haaksbergerweg 17, E. G. O. Leurink - Erfnaam **'n Schöppert'**. Mag nog twee jaar blijven wonen.

Oude Haaksbergerweg 19, J. H. Webbink - Erfnaam **'Olinkwöner'**. Is verhuisd naar Hasselo, boerderij Aarninkhof, erfnaam Tanking.

Oude Haaksbergerweg 21, A. Mulder - Erfnaam **'Olinkplaats'**. Is verhuisd naar Oosterbosweg Hengelo.

Egberinksweg 88, G. H. J. ten Duist - Erfnaam **'De Post'**. Verhuisd nov. '75 naar Geesbrug (Dr.) Post Ooster Hesselen, Verlengde Hoogeveensevaart 163.

Egberinksweg 75, Wed. Peter-ter Braak - Erfnaam **Het Lams**. Mag voorlopig blijven. Van deze erven zijn ons al veel bijzonderheden bekend, die bij verder naspeuringen nog worden aangevuld, waarmee wij later terug komen.

Nu is het enkel te doen om de opgaven voor de Boerderijenclub van de Stichting Oald Hengel wat meer bekendheid te geven.

Mogelijk houdt dit ook een aansporing in voor elders, waar ook belangstelling bestaat om van het oude dat moet verdwijnen, toch nog iets te bewaren.

H. J. Eising

Boek en blad

Twentsche Courant, 1975

11.6 Het Angelus klept weer over Losser; 20.6 Relletjes rond Abbinkshoes (Usselo, Enschede); 28.6 Oldenzaal koos in 1580 voor Spanje én voor Twente; 3.7 Dookrollen in Markelo; 9.7 Acht eeuwen De Wilder (erve Haaksbergen); 15.7 Mr. J. Niers opent drie Stifthuizen op 22 oktober; 22.7 Oude put blootgelegd (Losser); 23.7 Enter: klompenmakers- en ganzenhoedersdorp; 1.8 Vriezenveense stoomweverij had niet leders instemming; 2.8 Van klok tot klok (Enschede binnenstad); 14.8 Uit zestiende eeuw, aardewerkvondsten; 22.8 Glanerbeek voor $\frac{2}{3}$ deel op de schop; 25.8 'Wönershoes' in Stroink voltooid (Enschede); 30.8 'Oversticht' in het goud; 1.9 Tijdens 15e marathon in stadion: Joyeuze verwelkoming van bisschop Johan van Diest (650-j. Enschede); 1.9 Familiereunie met 60 deelnemers: Binkhorsten bijeen op oude erf in De Lutte; 6.9 'Oversticht' bezorgd over toekomst van kanaal Almelo-Nordhorn; 6.9 Weekend passage geheel gewijd aan 650-jaar Enschede; Reeks '650-jaar Enschede': 7.6 Enschede bleef dorps ook in puberteitsjaren; 14.6 Edo Bergsma: man van grote daden; 21.6 Drentse holde trap in Pathmoswoning op en af, op en af; 1.7 Binnenkort verschijnt het 'Historisch stads-album'; 4.7 'Historisch Stads-album van Joh. Buursink is uit; 5.7 Monumenten in 'de stad van de schoorsteenpijpen'; 18.7 en 22.7 'Kent u ze nog... de Enschedeërs?'; 19.7 Gedragspatroon pas na 1950 veranderd; 26.7 Bevolkingsaantal bepalend voor ontwikkeling; 31.7 'Kent u ze nog... de Enschedeërs?'; 2.8 Cultureel leven bloeit in Enschede; 5.8 Kent u ze nog...; 6.9 Hoogleraren in 't geweer voor Lonkekermeer.

Dagblad van het Oosten (NB veel artt. ook in Tubantia) 1975

20.6 Krommendijk blijft ondanks nieuwbouw stug klootschieten; 10.6 Robbenhaarshuis wordt een café (Almelo); 3.7 I.A.A. gaat zich vestigen in Robbenhaarshuis in Almelo; 11.7 Restauratie van de molen van Fleringen; 19.7 Gerrit Jan Eshuis wordt vrijdag 25 juli 80 jaar (Almelo); 2.8 Schippers hadden voorgezicht van molenbrand (Vriezenveen); 4.9 Restauratie Robbenhaarshuis;

Serie G. J. Eshuis, Zwerftochten door de Vechtvallei: 7.6 Junne had tot 1863 nog een eigen school; 14.6 Junne had in de 18e eeuw nog gemeenschapsbakoven; 21.6 Duidt de naam Sonnebeld op 'heidense cultusplaats?'; 28.6 Bij 't

Rottenklooster' was overzetveer naar Arriën; 5.7 Stegeren had 1700 v.Chr. al honkvaste bewoners; 19.7 Praastink en Meijerink Stegerens oudste erven; 26.7 Stegeren had tot 1863 de school op 'n Baandel; 2.8 Buurtrijm haalde 'noabers' over de 'fiene hekkel'; 9.8 'Hilberts Willem' kwam na drie eeuwen terug; 16.8 't Harbers vaak asyl voor 'volk bij de weg'; 23.8 Gebintbalk uit 1667 houdt het nog steeds (Slot!).

Twents Dagblad Tubantia (NB veel artt. ook in Dbl.v.h.Oosten) 1975

2.7 Boerderijen Harbrinkshoek beschermd dorpsgezicht? (Enschede); 3.7 Historie Harbrinkshoek gaat vele eeuwen terug; 5.7 't Oldste hoës van Veenstraat verplaatsen naar de Walstraat?; 5.7 Kans op behoud van oude erve Verwoold (Enschede); 7.7 Liefhebberij voert J. Meijer terug naar oude boerderijen; 10.7 Moet laatste los hoës van Enschede verdwijnen?; 15.7 Stukje historie behouden in Stroinkslanden-zuid; 26.7 Enterse zompen voeren waar eigenlijk geen water was; 26.7 De vergane glorie van Huize Weemselo; 21.8 Een beeld van 'de ganzenropper'; 30.8 Oversticht esthetisch geweten van Overijssel; 9.9 Restauratie dubbel sluis van Reutum (Nordhornkanaal);

Reeks '650-jaar Enschede' (alleen historische zaken); 28.6 Boekelo langzaam aan een geheel geworden; 9.8 Molenaar Heusinkveld had nog twee molens; 23.8 Historisch half uur: 350 medewerkers;

Serie B. J. Hekket 'Wat betekent...': 7.6 Wilderink, 14.6 Droffelaar, 5.7 Weusink, 12.7 Raalte, 6.9 Ter Horst.

G.J.I. Kokhuis, Twente 1940-1945 (dl. 1 en 2)

In maart 1969 verscheen 'Twente 1940-1945', in 1975 gevolgd door een tweede deeltje, bedoeld als aanvulling. Dit laatste werd, samen met de 2e druk van het eerste, in gelijke opmaak uitgegeven door Witkam te Enschede. Ze kunnen in één keer samen besproken worden, de indeling is volledig gelijk, de hoofdstukken lopen parallel. Ze zijn een bespreking ook zeker waard, al is het een moeilijke opgave voor iemand, wiens tweede levenslustrium samenviel met de oorlogsjaren.

Kokhuis begint (uiteraard) met de mobilisatie, de beruchte uniformsmokkel, de Meidagen van '40 en de terugkeer van de Nederlandse krijgsgingenen te beschrijven. Daarin is chronologie nog wel te verwerken. Nadien vinden we facet voor facet over de gehele vijf jaren afgehandeld en een tijdvolgorde is over het geheel dan niet meer te handhaven, wel weer bij de eindfase, beginnend met Dolle Dinsdag en eindigend met de V2. Om aan het gemis van een tijdrekenkundige overzichtelijkheid tegemoet te komen, last Kokhuis hierna een 'chronologisch overzicht van de luchtoorlog in Twente' in. Daarna

volgt de 'hongerwinter' en tenslotte de afloop van de oorlog.

Er is in deze hoofdstukken geweldig veel materiaal bijeengebracht, zoveel, dat elke alinea geladen is met een maximum aan gegevens. Eén en ander wekt daarbij de indruk, dat Kokhuis het begrip 'objectiviteit' hoog in zijn vaandel heeft staan en emotie zoveel mogelijk heeft willen vermijden. Uitgezonderd dan in gevallen waar gesproken wordt over 'schoften', 'schooiers', 'schorremorrie' e.d., betitelingen die overigens wel op hun plaats zijn als het gaat over SS, landwacht, Grüne Polizei en verdere moffenorganisaties. Anderzijds lijkt bijv. ten aanzien van vermoorde verzetstrijders deze objectiviteit reden, dat de schrijver met dankbetuiging niet verder komt dan: 'Woorden kunnen onmogelijk datgene tot uiting brengen wat wij te danken hebben aan al diegenen van welke rang, stand of geloof, die in deze donkere jaren van 1940 tot 1945 hun leven lieten. Voor de nabestaanden mag het wellicht troost verschaffen, dat de vrijheid die wij nu gewoon en normaal vinden, voor een groot deel aan hen te danken is'. Het ging wel om vrijheid en gerechtigheid, zoals Kokhuis even tevoren zegt, maar met het voorbijgaan aan de geestelijke achtergrond van juist de Rooms-Katholieke en Protestantse verzetsmannen tegen een onchristelijke, wrede en onmenselijke ideologie, doet men dezen geen recht en mist eerbetoen aan hen de juiste basis. Onze indruk, dat Kokhuis' objectiviteit juist deze kant van de zaak geheel in de mist laat vindt nog steun in een foute citering van een volksrijmpje n.a.v. de klokkenroef: 'Wie met klokken schiet wint de oorlog niet'. Zó zeker gesteld zou men kunnen reageren met 'O nee? En waarom dan niet?'. Het antwoord ligt echter verankerd in de juiste versie: 'Wie met **Gods** klokken schiet, wint vast de oorlog niet'.

Jammer van een foutje hier en daar: des schrijvers vader heette beslist niet Klokhuys (II p. 57) en we twijfelen eraan, of de naam van de verzetsman Henk **Huf**ten (II p. 53) juist is weergegeven.

Een bezwaar als het bovengenoemde is uiteraard van persoonlijke aard. We aarzelen dan ook niet, ieder die zich met geschiedenis van WO II of Twente bezighoudt, deze boeken van harte aan te bevelen. We moeten de streek nog zien, die zo'n compacte oorlogs-streekgeschiedenis heeft als Kokhuis ons heeft gegeven.

H.H.

A. Ponsteen, Van Noetsele tot Nijverdal

'Een aaneengesloten evenwichtige 'geschiedenis van Noetsele-Nijverdal' biedt dit boek niet', aldus de schrijver in zijn voorwoord. Als een verontschuldiging? Voor ons behoeft dat niet. Het betreffende boek is een geweldig stuk schrijfwerk, resultaat van een even geweldig stuk spuurwerk. In 445 bladzijden neemt Ponsteen de lezer mee

door de geschiedenis van een Sallandse marke, Noetsele, waarin omstreeks 1840 een dorp ontstond, dat allengs die marke voor het grootste deel zou opslokken, Nijverdal. Tot bladzijde 91 is het ál geschiedenis van de marke, vanaf de middeleeuwen (11e eeuw 'Nosolo'). We lezen mee in de markeboeken, leren de naam begripen, ontmoeten markerichters en schoolmeesters, wonen ruzies bij over het Twistveld, betalingskwesties en 'aanslagen' in markegrond, en maken een tocht langs alle historische erven. Veel nog echte markegeschiedenis speelde zich af tot de opheffing in 1850, maar op pag. 91 stappen we, met schoolmeester Arent Stegeman voorgoed de 19e eeuw binnen, op weg naar Nijverdal en keren we er niet meer uit terug. We gaan wel vooruit: 'Ons verhaal gaat dan niet verder dan tot ongeveer het begin van de eerste wereldoorlog (1914)', aldus weer het voorwoord. De laatste zin uit het boek, op pag. 445, luidt trouwens: 'In 1949 wist Advendo (een muziekcorps) het predicaat Koninklijk te verwerven'.

Enige uitzondering in het verdere geheel van 19e-eeuwse geschiedenis is het verhaal van de lotgevallen van de op Wierdens grondgebied liggende havezathe Eversberg (pag. 399-414). Maar dit huis was in de 19e eeuw pied à terre voor Nijverdals industrie-stichters en wordt daarom, terecht, als onlosmakelijk met de geschiedenis van die plaats geacht.

Wat de schrijver over de 19e eeuw al niet vertelt! Het is onmogelijk, in dit bestek zelfs maar een fractie ervan te noemen. We ontmoeten alle Nijverdalse mensen: notabelen en arbeiders, schoolmeesters en leerlingen, geestelijken en gemeenteleden, arm en rijk. Zeer uitgebreid en uiterst gedetailleerd wordt elk facet uit de doeken gedaan. Saai? Vervelend? Zeer beslist niet. Ponsteen weet ons steeds weer te boeien door de zaken op smakelijke wijze op te dissen. Zoals het kostelijke, haast spannende van de mislukte grammofoon-serenade bij een bezoek van Koningin Emma.

Voor Nijverdallers, maar zeker ook voor alle streek-geschiedenisminnaars een boek om te hebben, te nemen en te lezen.

H.H.

Uitg. Witkam, Enschede.

Johan Buursink, Historisch stads-album van Enschede

Het ware ondenkbaar als er in het jaar, waarin Enschede zijn 650-jarig bestaan als stad gedenkt, geen publicatie over Enschede zou zijn van de hand van Johan Buursink, publicist én Enschedekenner. Je vraagt je zelf dan wel eens af, wat er nu eigenlijk nog meer over de stad te schrijven is.

Toch is het Johan Buursink met zijn Stads-album weer gelukt om iets toe te voegen aan de Enschedese geschiedschrijving, n.l. een beschrij-

ving van historie en ontwikkeling van Enschede van, globaal, na 'n Braand van 1862 tot heden. Buursink is typisch een schrijver van de jongere historie. We willen hem dan ook graag vergeven dat hij, wat de oudere geschiedenis betreft, Prins Maurits nog eens laten kamperen op de Usseler Es en van daaruit de Heren van Holte laat gevangen nemen. De officiële geschiedschrijving heeft deze volksverhalen achterhaald, evenals dit het geval is met Buursink's suggestie aangaande de Boddenkamp. Maar de jongere historie weet hij op meesterlijke wijze aan ons te ontvouwen, daarbij nog even achteloos een prachtige fotoserie van Oud-Enschede presenterend, synchroon lopend met zijn verhaal. Voor een groot deel zijn deze foto's afkomstig van de fotograaf Weise en voor buitenstaanders volkomen onbekend.

Wat mij zelf als oud-Enschedeër het meest opvalt is de grote kennis, die Buursink bezit van iedere vierkante meter van zijn stad. Hij kent elke wijk met alle bijzonderheden. Gevoegd daarbij zijn gave van een heldere en boeiende verteltrant, dan kan men zich voorstellen dat dit boek voor Enschedeërs en niet-Enschedeërs zeer zeker de moeite waard is.

Het boek is een uitgave van de Drukkerij Twentsche Courant B.V. te Oldenzaal. De winkelprijs bedraagt f 32,50.

J.J.H.M.

Dr. G.J.M. Bartelink, Uit Twente's verleden

In 'Uit Twente's verleden' zijn een groot aantal artikelen gebundeld, welke Bartelink heeft gepubliceerd in de tijd van zijn leraarschap in Oldenzaal. Het is een bonte verzameling, betrekking hebbend op de meest uiteenlopende onderwerpen als Latijnse scholen, oude liederen, Romeinse vondsten in Twente. In totaal treffen we 36 artikelen aan, te veel om hier afzonderlijk te noemen. Blijft een deel van de artikelen o.i. wat aan de oppervlakte, een ander deel graaft wat dieper, zoals o.m. 'Het Handschrift van von Raet in Rheda'. Kenmerkend voor deze artikelenbundel moet toch wel geacht worden de grote leesbaarheid van alle artikelen, waardoor elke leek tot dit werk toegang heeft.

Het boek is een uitgave van Uitgeverij Witkam te Enschede. De winkelprijs bedraagt f 21,50.

J.J.H.M.

Okker, Almelo vroeger en thans

Dit boekje van Okker is een herdruk van het gelijknamige boek dat in 1936 reeds was verschenen. Het boekwerk heeft door de jaren niet aan belangrijkheid ingeboet, immers een plaatselijke beschrijving wordt interessanter naarmate zij verder van ons af ligt.

Men zou deze beschrijving kunnen vergelijken met het Stads-album van Enschede van Johan Buursink, maar toch ontmoeten wij bij Okker ook

enige andere facetten. Okker heeft getracht om zijn situatiebeschrijving aan te vullen met een stukje voorgeschiedenis, met grepen uit de historie. Hij doet dit zo boeiend, dat het boek ook interessant is voor de niet-Almeloër.

De herdruk is voorzien van een 'bijschrift' van H. Hagens. Hagens geeft hierin, aan de hand van kaarten van Jacobus van Deventer, de Hottinger-kaart en de stafkaarten van ongeveer 1900 en 1936, kort maar zeer krachtig een overzicht van historie en ontwikkeling van Almelo. Daarna gaat hij in op de ontwikkelingen na Okker, dus 1936 - 1975, waarin voornamelijk de stadssanering (voor bijna elke Twentse stad een eufenisme) ter sprake komt. Al met al een waardevol boekwerk.

Het boek is een uitgave van Uitgeverij Witkam te Enschede. De winkelprijs bedraagt f 22,50.

J.J.H.M.

Bij Uitgeverij Witkam te Enschede zullen binnenkort de volgende nieuwe uitgaven verschijnen:

MIDDEWINTERAOVEND, vetelsels oet den Achterhoek. De herdruk van dit boek van **Hendrik Odink**, waarover prof. H. Entjes indertijd schreef, dat het tot een der belangrijke publicaties in de Achterhoekse streektaal gerekend moet worden, zal ook in Twente welkom zijn. Het boek telt ruim 200 blz. flink formaat, met uitstekende illustraties van Jan Kost en verschijnt in oktober. f 24,90.

PORTRET VAN ENSCHEDE is de eerste moderne geschiedenis van deze stad. Wie van **Adriaan Buter** 'Portret van Delden' kent, weet dat hij een leesbaar boek zal schrijven, waarin heel veel feiten verwerkt zijn. Biezonder veel aandacht krijgt de sociale geschiedenis van deze textielstad, ofschoon veel andere facetten ook aan hun trekken komen. Het boek verschijnt rond 1 oktober met een int. prijs tot verschijnen van f 26,50. Daarna f 29,75.

Naast de gewone editie komt een luxe in ± 100 ex. Op extra mooi papier, mooi gebonden, ieder ex. genummerd, en met een lijst der intekenaren. De prijs hiervan bedraagt f 47,50; er zijn nog een beperkt aantal ex. beschikbaar.

AOLE KÖNNIGHEID wordt een nieuwe bundeling verhalen uit de rijke nalatenschap van **G. B. Vloedveld**. Nu 'Mans Kapbaarg' en 'Twentse Holskrabbels' bijna uitverkocht zijn al een nieuw boek van een der beste kenners van en verteller in het Twents welkom zijn (dit najaar).

OOST NEDERLANDSE FAMILIENAMEN hun oorsprong en hun betekenis, van de bekende naamkundige **B. J. Hekket**, bevat een uitvoerige inleiding over naamkunde, toegespits op Oost Nederland. Daarna worden rond 3000 namen met hun afleidingen behandeld en bevat het boek een register van moeilijk vindbare woorden. Het boek kost tot verschijnen (eind oktober) f 26,75, daarna f 29,75.

HET MIDWINTERHOORNBLAZEN, zijn oorsprong en geschiedenis (is geschreven door de specialist op dit gebied **Everhard Jans**. Letterlijk alles wat hiervan bekend is in binnen- en buitenland vindt U vastgelegd. Het boek bevat ± 60 afbeeldingen (winter).

VRIEZENVEENSE RUSLUI IN HET RIJK DER TSAREN van de kenner op dit gebied **J. Hosmar**, zal voorjaar 1976 verschijnen. De laatste jaren zijn veel oude brieven en andere documenten ontdekt en in dit boek verwerkt.

FOLKLORISTISCHE OMZWERVINGEN DOOR TWENTE, SALLAND EN DE GELDERSE ACHTER! HOEK: een vervolg op 'Met de gaostok door Twente en Salland'. Met nieuwe onderwerpen als b.v.: 'Sinterklaasversnaperingen', 'Nieuwjaarskoken bakken', 'Slachtvisites', 'St. Steffensrijden', 'Met de kromme arm gaan', 'Bleken en waterputten', 'Klootschietersspel', 'Van het Oude naar het Nieuwe', 'Vlöggen', door de meest bekende folklorist in Nederland **D. J. van de Ven** (winter).

In oktober zal de Historische Kring Haaksbergen doen verschijnen het eerste deel van de '**Historie van Haaksbergen**'. De tekst van dit boekwerk is samengesteld door de heren W. E. ten Asbroek, L. L. J. Dons, D. Jordaan, J. B. A. Leu-sink en J. G. L. Overbeek. De foto's zijn verzorgd door de heer A. J. Temmink en de tekeningen door de heer W. E. ten Asbroek.

Alles wat over de geschiedenis van Haaksbergen reeds bekend was of thans geworden is, zal in de komende uitgave behandeld worden. Bovendien zal er een verband gelegd worden tussen de plaatselijke en de vaderlandse geschiedenis. De prijs zal f 29,80 bedragen.